

Uvod u računarstvo

*Organizacija računara i
računarski hardver*

Prof. dr Dražen Drašković
Elektrotehnički fakultet u Beogradu

Personalni računari

- Organizacija računara
- Procesor i matična ploča
- Memorijski medijumi
- Ostali periferni uređaji
- Softverske komponente

Personalni računar

- PC, eng. *Personal Computer*
- Tipovi:
 - stacionarni
 - Radna stanica (eng. *Workstation*)
 - Desktop računar
 - portabilni
 - laptop-ovi
 - tablet računari
 - pametni (mobilni) telefoni
 - Pocket PC i drugi...
- Prvi PC: 1974, pod nazivom Altair 8800, sa Intel 8080 CPU, proizvođač: *Micro Instrumentation and Telemetry Systems*

Matična ploča

- eng. *motherboard*
- Najvažniji deo računarskog sistema
- Sadrži ključne komponente: centralnu procesorsku jedinicu (CPU), memoriju, konektore za ulazne i izlazne uređaje
- Tanki lim na kome se štampaju tanki slojevi bakarne i aluminijumske folije (vrlo uski tragovi koji formiraju spojeve između različitih komponenata)
- Matična ploča sadrži i brojne utičnice (*sockets*) i slotove za konekciju drugih komponenti

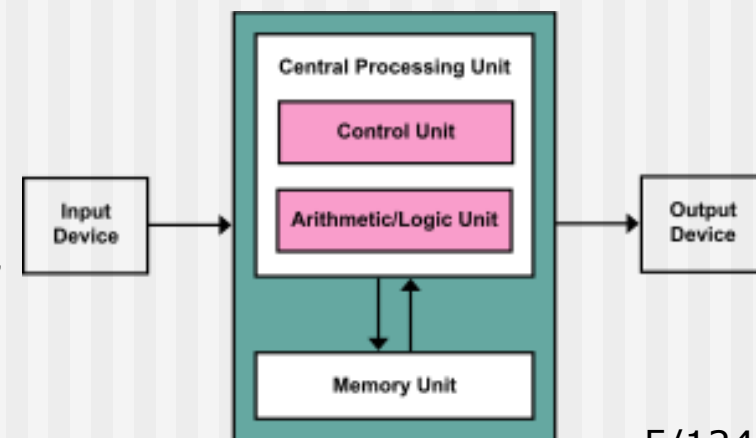
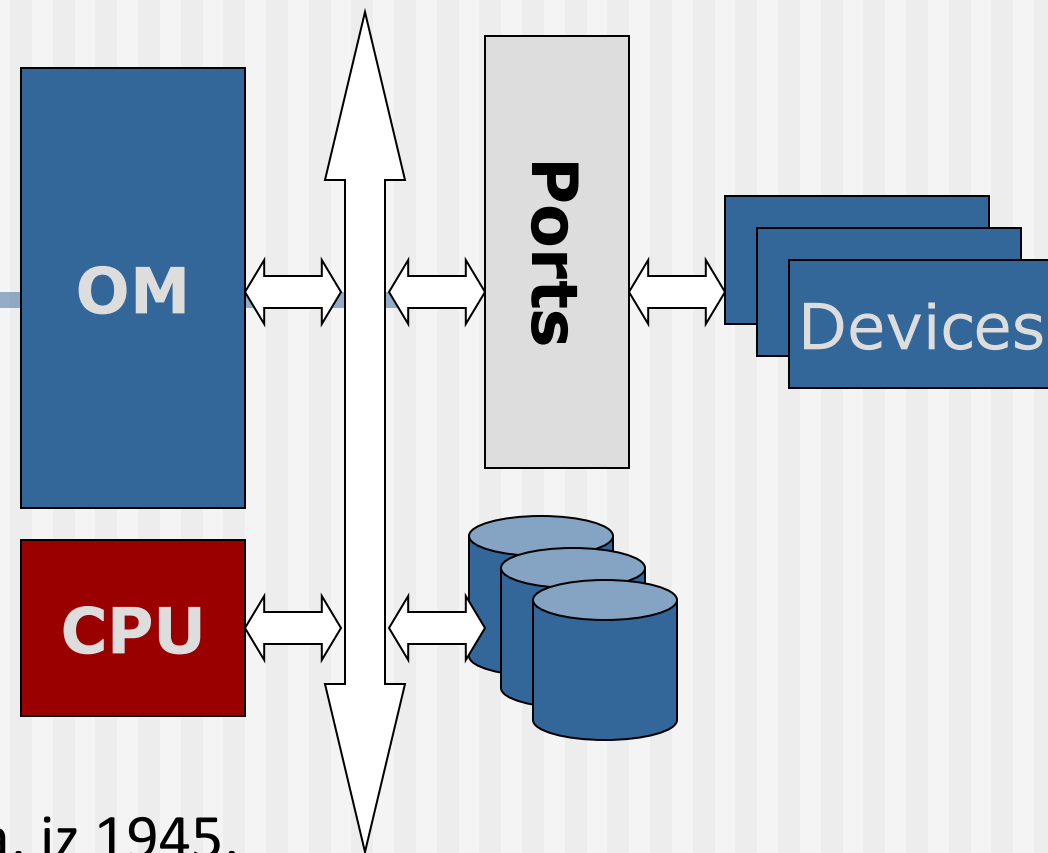
Organizacija računara

- Računar (računarski sistem) se sastoji iz 3 dela:

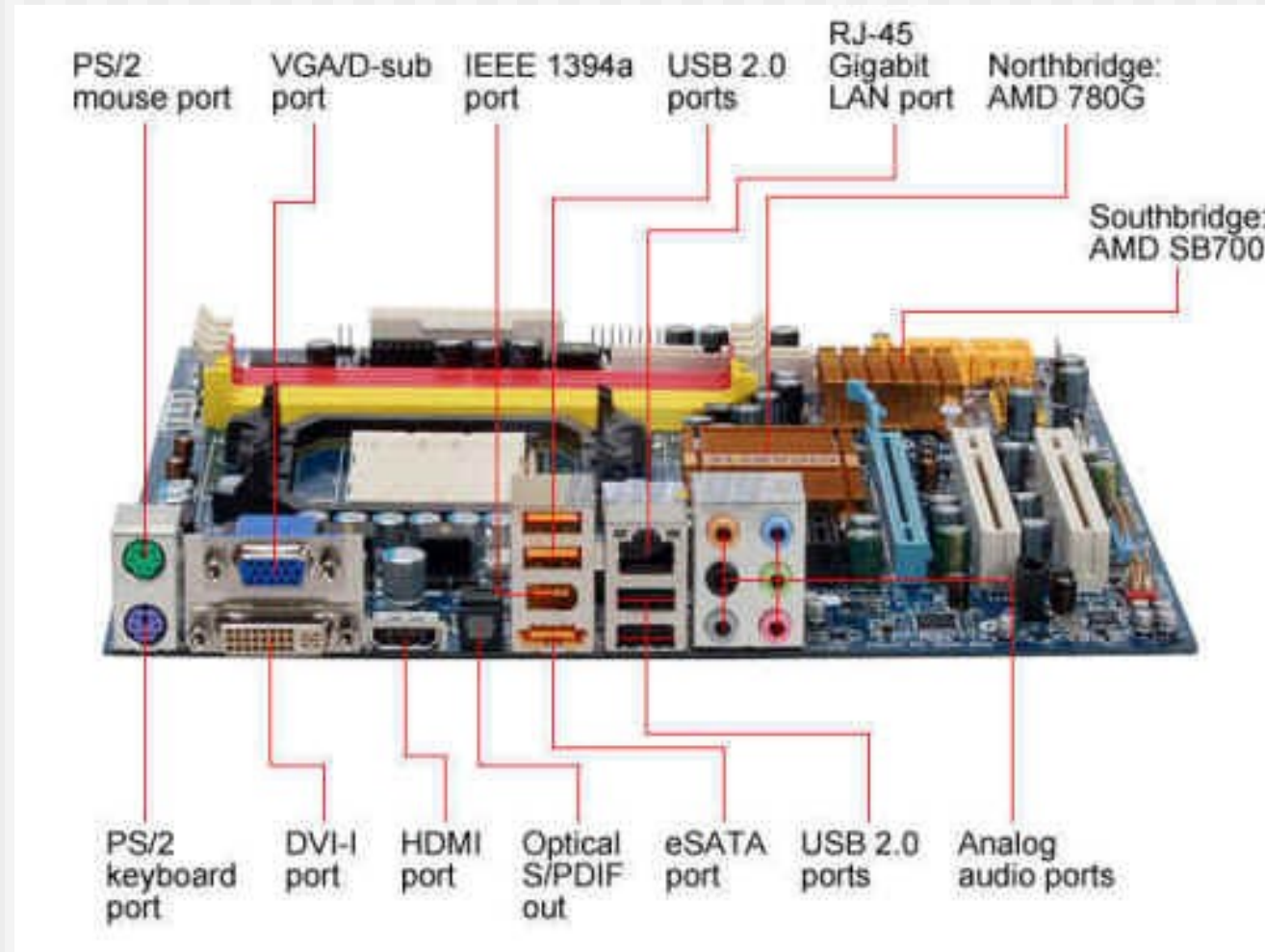
- Centralna procesorska jedinica (CPU), koja obrađuje podatke.
- Memorija koja čuva programe i podatke koji se obrađuju.
- Ulazno-izlazni (I/O) uređaji kao periferije, koje komuniciraju sa spoljašnjim svetom.

- Fon Nojmanova (Princeton) mašina/arhitektura, iz 1945, dizajn digitalnog računara, sa sledećim komponentama:

- procesorska jedinica/CPU (sa **aritmetičko-logičkom jedinicom** i procesorskim registrima),
- **upravljačka jedinica**, koja uključuje registar instrukcija i programski brojač,
- memorija koja čuva podatke i instrukcije,
- ekterno masovno skladište podataka,
- ulazni i izlazni mehanizmi.

Matična ploča - glavni portovi

Mrežni port na matičnoj ploči

- **RJ-45 (*Registered Jack 45*) LAN port**
- dozvoljava konekciju na LAN (*Local Area Network*) preko mrežnog kabla tipa RJ-45
- Koristi se za povezivanje kućišta sa ruterima
- Često ga mešaju sa telefonskim priključkom koji ima oznaku RJ-11

RJ-11

6 pin

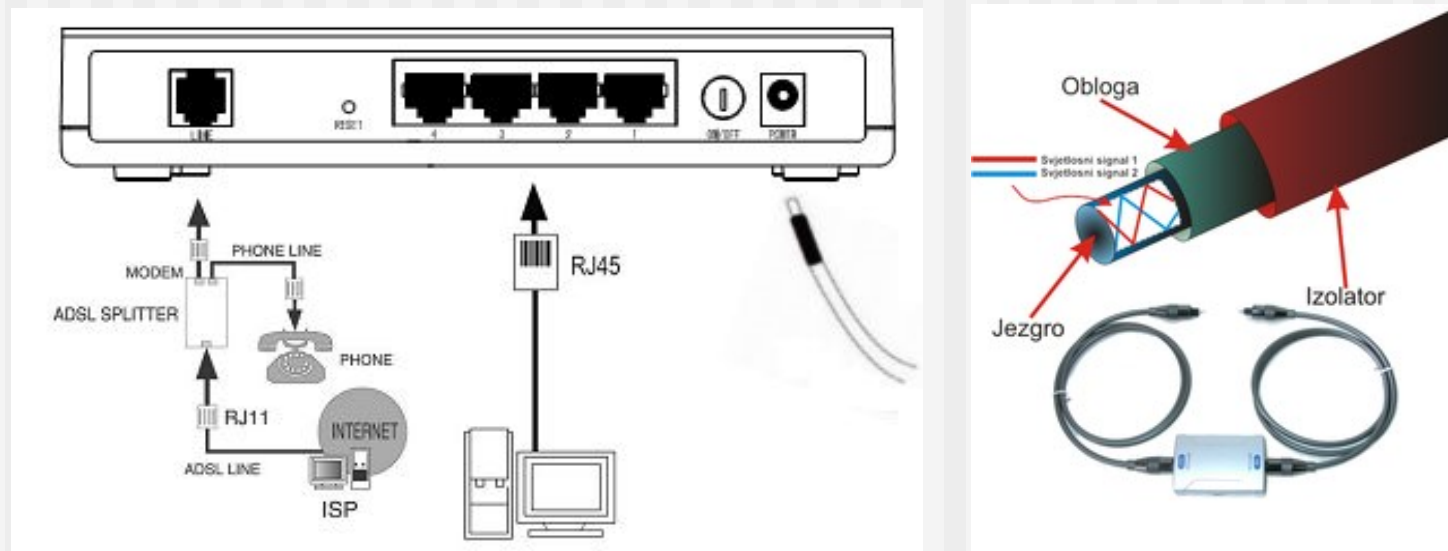
RJ-45

8 pin

ADSL ili kablovski ruter

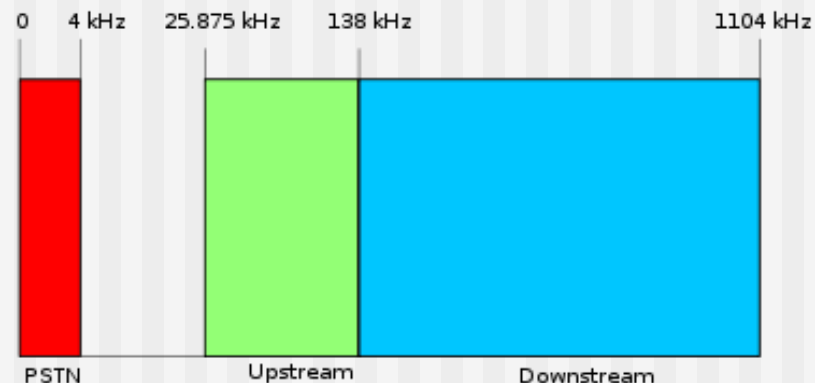
- ADSL, eng. *Asymmetric Digital Subscriber Line* (asimetrična digitalna pretplatnička linija)

- Danas: optički internet (najsavremeniji način prenosa signala putem optičkog kabla).

Princip rada ADSL

- ADSL koristi „višak“ kapaciteta kroz bakarnu paricu za prenos informacija, osim prenosa govornog signala (koji se ne ometa)
- Odgovarajuće frekvencije „vezuju se“ za određene zadatke, pa se raspoloživ frekvencijski opseg deli na 3 dela:
 - Od 300 Hz do 3400 Hz (govor da se prenese a da bude razumljiv), spliterom (posebnim filterom) odvojen od ostala 2 opsega i garantuje telefonski razgovor i u slučaju da internet zakaže
 - Drugi propusni opseg prenosi signal podataka koji šalje informacije od korisnika ka mreži - *upload*
 - Treći propusni opseg je veza velike brzine ka korisniku - *download*

Brzine ADSL standarda

- Brzine downstream/upstream kod ADSL

Verzija	Naziv standarda	Naziv	Brzina preuzimanja (downstream)	Brzina slanja (upstream)	Godina usvajanja
ADSL	ANSI T1.413-1998 issue 2	ADSL	8.0 MBit/s	1.0 MBit/s	1998
	ITU G.992.2	ADSL Lite	1.5 MBit/s	0.5 MBit/s	1999
	ITU G.992.1 Annex B	ADSL over ISDN	12.0 MBit/s	1.8 MBit/s	2005
ADSL 2	ITU G.992.3	ADSL 2	12.0 MBit/s	1.3 MBit/s	2002
	ITU G.992.4	Splitterless ADSL 2	1.5 MBit/s	0.5 MBit/s	2002
ADSL 2+	ITU G.992.5	ADSL 2+	24.0 MBit/s	1.4 MBit/s	2003
	ITU G.992.5 Annex M	ADSL 2+M	24.0 MBit/s	3.3 MBit/s	2008

- ISDN (*Integrated Services Digital Network*) – 2 telefonske linije kroz telefonsku paricu, 2x (Bearer) kanal od 64 Kbps + 1x (Data) kanal od 16 Kbps (za sinhronizaciju)
- ISDN je zamenjen sa DSL (*Digital Subscriber Line*)

ADSL2+ downstream brzine

- Teorijski maksimum koji može biti dostignut, u odnosu na udaljenost multipleksera DSL

Distanca (od DSLAM u centrali)	Brzina preuzimanja (megabita po sekundi)	Brzina preuzimanja (megabajta po sekundi)	Vreme preuzimanja (Primer: MP3 fajl od 9.3 MB)
0.3 km	24.0 Mbit/s	3.0 MB/s	~ 3.0 s
0.6 km	24.0 Mbit/s	3.0 MB/s	~ 3.0 s
0.9 km	23.0 Mbit/s	2.88 MB/s	~ 3.2 s
1.2 km	22.0 Mbit/s	2.75 MB/s	~ 3.4 s
1.5 km	21.0 Mbit/s	2.63 MB/s	~ 3.5 s
1.8 km	19.0 Mbit/s	2.38 MB/s	~ 3.9 s
2.1 km	16.0 Mbit/s	2.0 MB/s	4.7 s
3.0 km	8.0 Mbit/s	1.0 MB/s	9.3 s
4.5 km	3.0 Mbit/s	0.38 MB/s (384 KB/s)	~ 24.5 s
5.2 km	1.5 Mbit/s	0.19 MB/s (192 KB/s)	~ 49 s

Optički kablovi

- Prenosni medijum je optičko vlakno (staklena nit od silicijuma), a informacija se prenosi putem svetlosti.
- Na ulasku u optičko vlakno električni signal se konvertuje u svetlost, pomoću sveteleće ili laserske diode, a na prijemu se pretvara ponovo u električni signal pomoću fotodiode.
- U Srbiji se koriste optički kablovi kapaciteta od 6 do 240 optičkih vlakana.
- Prednosti:
 - daleko manje dimenzije u odnosu na bakarne kablove;
 - mogućnost prenosa velike količine informacija;
 - malo slabljenje signala, pa je dozvoljen domet i do 200km bez pojačanja signala;
 - manja težina po dužnom metru i lakše polaganje u zemlju (pod vodu ili na dalekovode);
 - neosetljivost na električne smetnje, vodu, niske ili visoke temperature (osetljivi su jedino na radioaktivno zračenje);
 - sve niža cena!

Brzine kod optičkih konekcija - merenja

Tip fajla i dužina	Približna veličina	1 Mbps	5 Mbps	10 Mbps	20Mbps	100 Mbps	1000 Mbps (Gigabit)
4-minutna pesma	4 MB	30 s	5 s	3 s	1.5 s	0.3 s	0.03 s
5-minutni video	30 MB	3 min	40 s	26 s	13 s	2.5 s	0.2 s
9-časovna audio knjiga	110 MB	10 min	2 min	1.5 min	46 s	9.2 s	0.9 s
45-minutna TV emisija	200 MB	20 min	5 min	3 min	1.5 min	16 s	1.7 s
45-minutna HDTV emisija	600 MB	1 h	15 min	8.5 min	4 min	50 s	5 s
2-časovni film	1.0-1.5 GB	2 h	24 min	21.5 min	10.5 min	1.5 min	8 s
2-časovni HD film	3.0-4.5 GB	6 h	72 min	60 min	32 min	4.5 min	25 s
Arhiva	10 GB	Odustani	Predugo	Predugo	Sporo	Solidno	1m 20 s

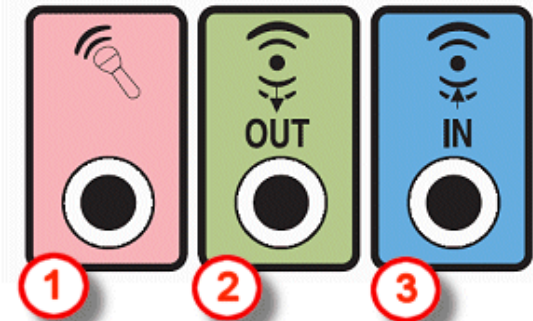
Preporučene brzine širokopojasnog pristupa

Aktivnost	Minimalna brzina preuzimanja (Mbps)
Pretraživanje veba i slanje e-pošte	1 Mbps
VoIP pozivi	0.5 Mbps
Studentski rad	5 – 25 Mbps
Rad zaposlenih na daljinu	5 – 25 Mbps
Preuzimanje fajlova	10 Mbps
Društvene mreže	1 Mbps i više
Striming standard video	3 - 4 Mbps
Striming HD video	5 - 8 Mbps
HD video telekonferencijska veza	6 Mbps
Onlajn igranje igara	4 Mbps

Analizu izvršila FCC (*Federal Communications Commission*), 2023.

Audio portovi na matičnoj ploči

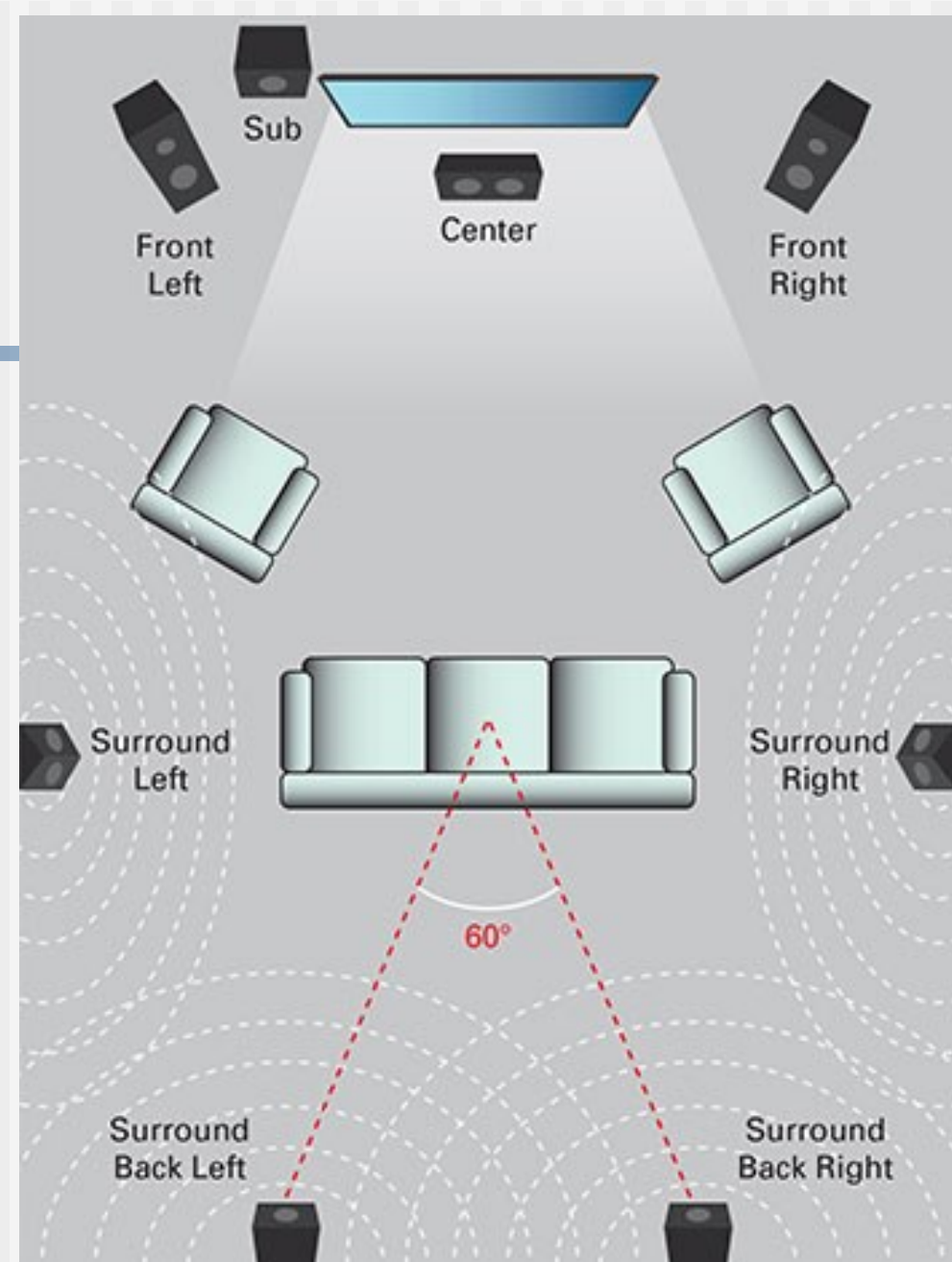
- **HD Audio Ports**
- Služe za povezivanje na audio uređaje
- Česti sistemi 5.1 ili 7.1 (*Home Theater*)

Port	2-Channel	4-Channel	6-Channel	8-Channel
Blue	Line In	Line In	Line In	Line In
Lime	Line Out	Front Speakers	Front Speakers	Front Speakers
Pink	Mic In	Mic In	Mic In	Mic In
Orange			Center/Subwoofer	Center/Subwoofer
Black		Rear Speakers	Rear Speakers	Rear Speakers
Grey				Side Speakers

Zvučnici (eng. *speakers*)

- Uključuju se na zvučnu karticu, i služe da interpretiraju zvuk sa računara
- Izlazni periferni uređaj
- Raspored 7.1 sistema (slika)
- Najpopularniji:
Yamaha, JBL, Altec Lansing,
Harman Kardon, Bose, Sonos,
Denon,...

VGA port (konektor)

- **VGA port (*Video Graphics Array*)**
- VGA kablovi nose analogni signal za razliku od digitalnog signala. Korišćenjem većih frekvencija moguće je postići relativno visok opseg video rezolucija.
- Kvalitet video zapisa direktno zavisi od kvaliteta kablova, a od kablova nam znači i max rezolucija.

Drugi napredniji portovi (konektori)

- **HDMI (*High-Definition Multimedia Interface*) konektor**
- HDMI je digitalni interfejs za prenos audio i video podataka u jednom kablu. Podržava ga većina HDTV i srodnih uređaja, poput DVD i Blu-ray plejera i sistema za video igre
- **DVI (*Digital Visual Interface*)** - koristi se za slanje digitalnih informacija sa računara na digitalni ekran (npr. LED monitor)
- **Display Port** - koristi se kod kućnih sistema (*Home Theater*) za prenos audio i video

Pregled glavnih video portova

VGA Port

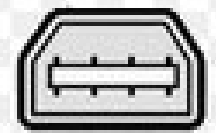
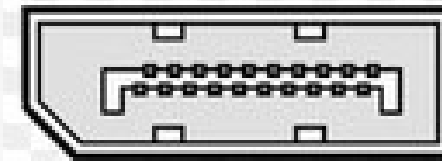

HDMI

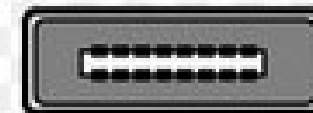
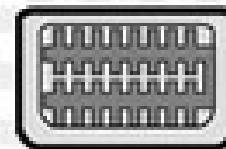
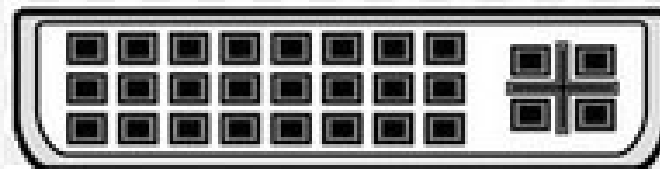
DisplayPort

Video and Audio Port for Home Theater Systems

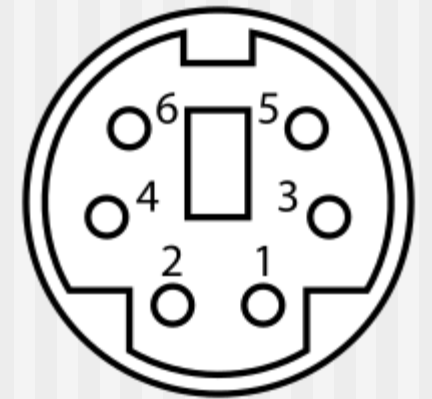
MiniDP

Digital Video Interface

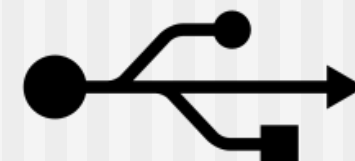
PS/2 portovi

- **PS/2 Mouse Port (zeleni)**
- **PS/2 Keyboard Port (ljubičasti)**
- Razvijen od strane kompanije IBM (1987), predstavlja 6-pinski mini DIN konektor.
- **Danas je USB port zamenio stari PS/2 standard!**

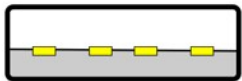

USB port

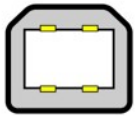
- **USB (*Universal Serial Bus*)** - obično na svakom računaru postoji nekoliko spoljašnjih ovakvih portova za priključivanje miša, tastature, eksternog HDD, USB diska, džojpedova, itd.
- Industrijski standard od 1996. godine
- Dizajniran od strane nekoliko velikih kompanija - Compaq, DEC, IBM, Intel, Microsoft, NEC, and Nortel
- Postoji 4 generacije USB:
USB 1.x (iz 1996.), 2.0 (iz 2001.), 3.0 (iz 2011.), 3.1 (iz 2014.), 3.2 (iz 2017.) i 4 (iz 2019.)

USB 1.0
12mbps

Type A

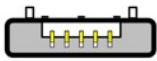
Type B

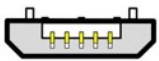
Mini-A

Mini-B

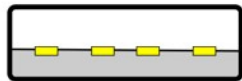

Micro-A

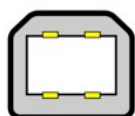

Micro-B

USB 2.0
480mbps

Type A

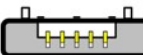
Type B

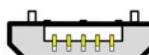
Mini-A

Mini-B

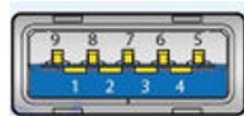

Micro-A

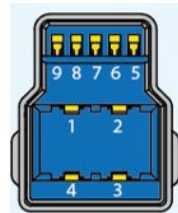

Micro-B

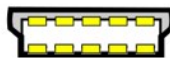
USB 3.1
Gen1
(Previously 3.0)
5gbps

Type A

Type B

Mini-B

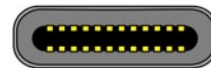

Micro-B

USB 3.1
Gen2
10gbps

Type A

Type-C

USB 3.2
20gbps

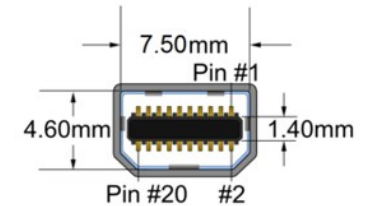

Type-C

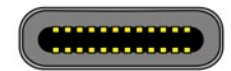
Thunderbolt
2
20gbps

Mini DisplayPort
Connector

Thunderbolt
3
40gbps

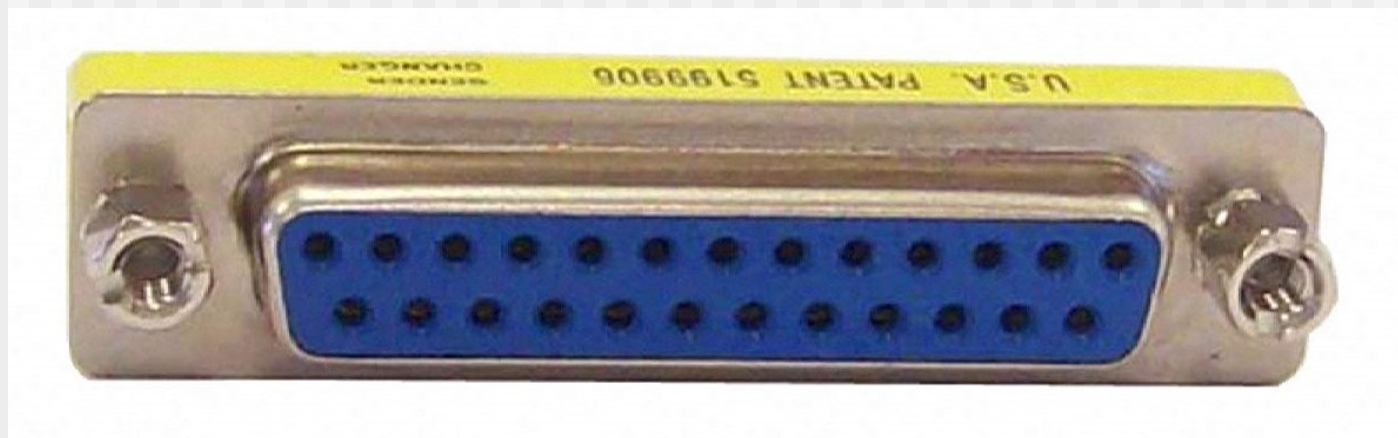
Type-C

Mini A se koristi kod starijih kamera i retko je u upotrebi danas.

Mini B je korišćen kod nekih štampača i kod skenera, uglavnom većih perifernih uređaja.

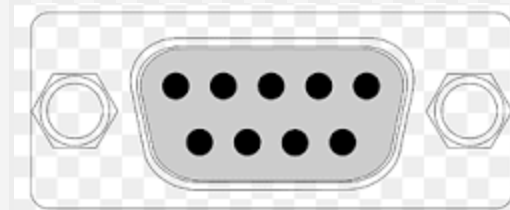
Paralelni port

- Paralelni port (oznake LPT1 ili LPT2) je na računaru 25-pinski D-konektor ženskog tipa.
- Ranije se uglavnom koristio za povezivanje starijih štampača (printera) sa računarima, pa se često naziva printer port.
- Paralelni potiče od činjenice da port šalje 8 bitova podataka štampaču (1 bajt) na 8 paralelnih linija, za razliku od serijskog porta, koji bitove šalje jedan po jedan.

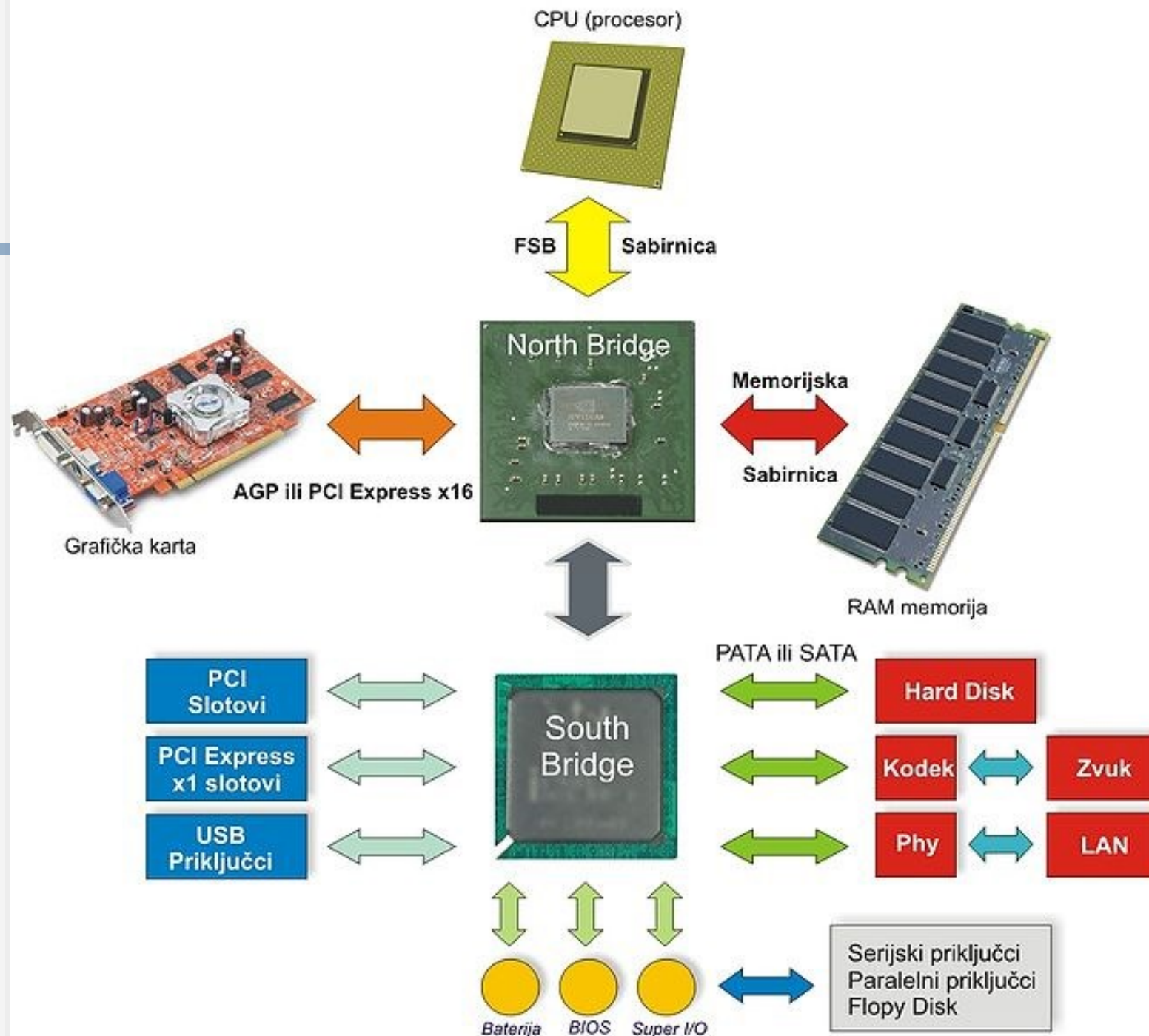
Serijski port

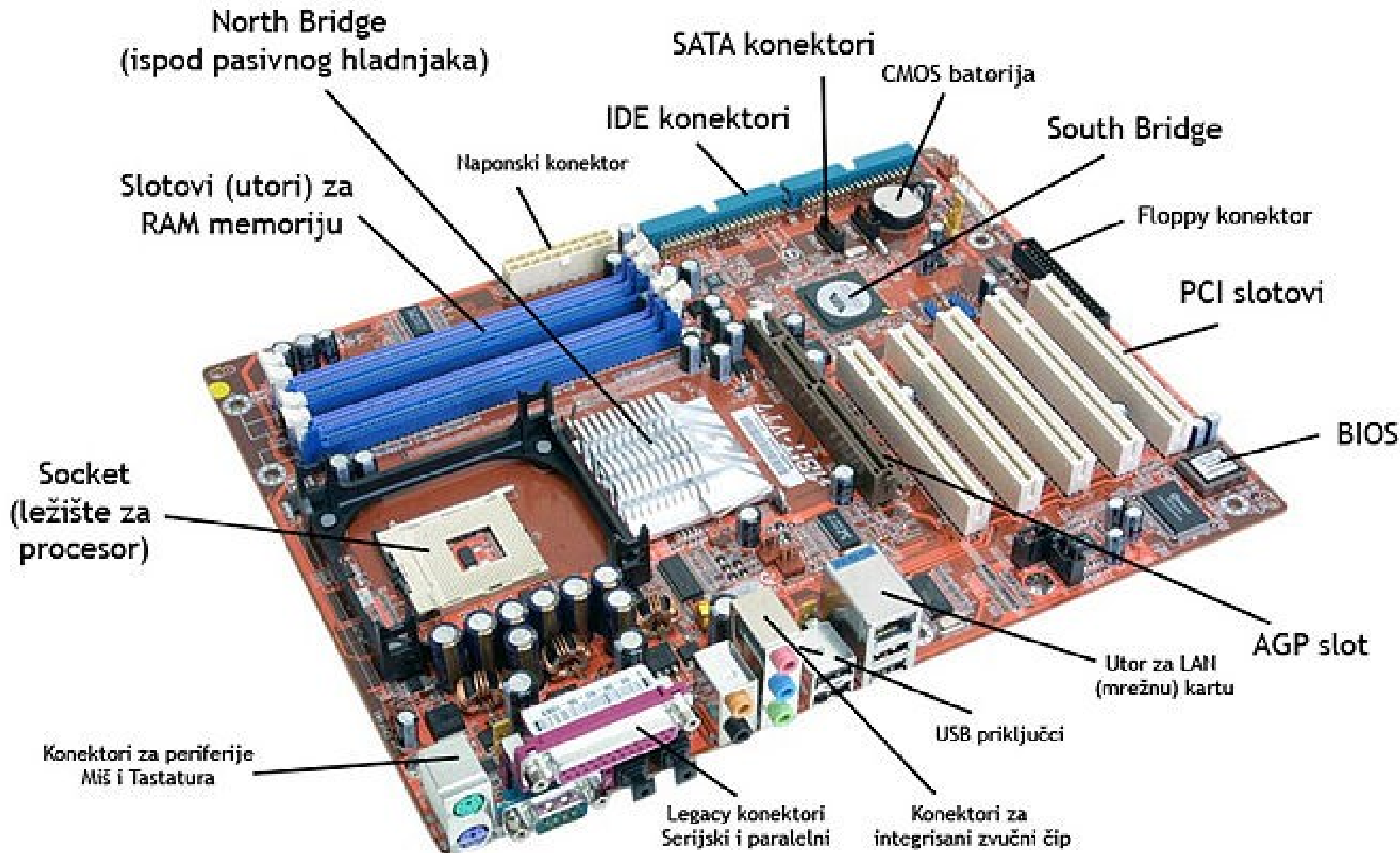
- Serijski port je vrsta računarskog porta koji se koristio za povezivanje raznih uređaja sa računarima (miševa, terminala, ranijih štampača,...) i uglavnom ih je zamenio USB port.
- Serijski port koristi RS-232 standard za komunikaciju, pa se često i naziva RS-232 port.
- Port se može koristiti za kontrolu uređaja i komunikaciju sa raznim mikrokontrolerskim razvojnim sistemima.
- Ranije je korišćen za prenos fajlova između računara.
- Šalje bitove jedan po jedan, za razliku od paralelnog.
- Serijski port ima oznaku COM1, COM2, COM3 ili COM4, i na računaru predstavlja 9-pinski D-konektor muškog tipa.

Matična ploča - severni i južni most

- Postoje 2 čipa u osnovnom logičkom čipsetu matične ploče:
- Severni most (eng. *North Bridge*) - koristi se za komunikaciju između CPU, u nekim slučajevima RAM-a, PCI Express (ili AGP) video kartica i južnog mosta.
- Južni most (eng. *South Bridge*) - implementira sporije mogućnosti matične ploče u računarskoj arhitekturi severni-južni most. Čipset u južnom mostu upravlja svim računarskim ulazno-izlaznim (I/O) funkcijama, kao što su USB, audio, serijski, sistemski BIOS, ISA magistrala, kontroler prekida, itd.

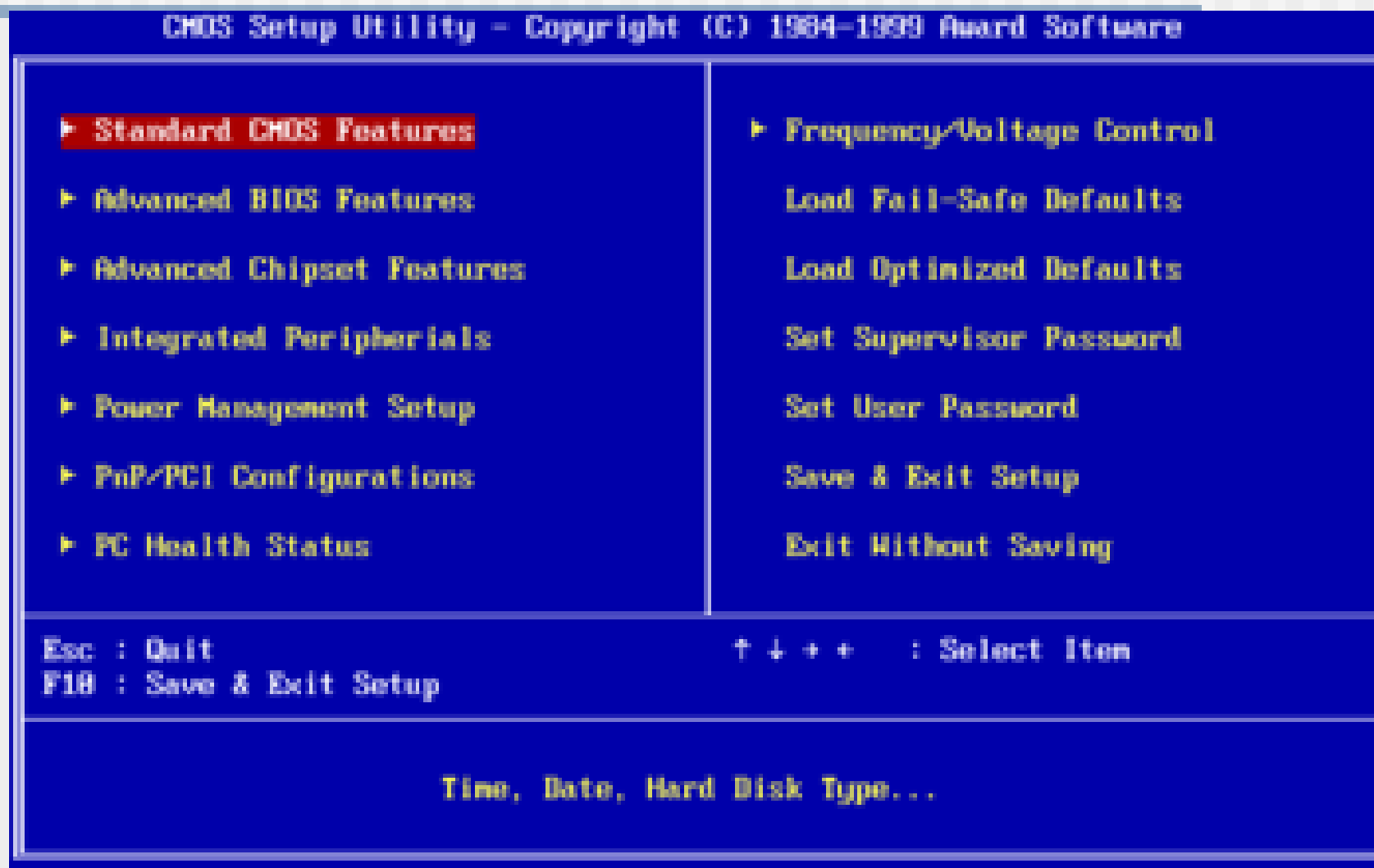

BIOS (*Basic Input-Output System*)

- BIOS – upravljački softver, ugrađen u PC, prvi softver koji se pokreće prilikom podizanja računara (spada u „*firmware*“ softvere)
- Svrhe BIOS-a:
 - da inicijalizuje i testira ispravnost hardvera
 - da učitava „*Boot loader*“ / operativni sistem (instaliran na HDD)
 - dodatno obezbeđuje apstraktni sloj HW (komunikacija između OS i aplikativnih programa sa raznim perifernim uređajima), ali ovo ne moraju da koriste svi OS (neki direktno pristupaju HW)
- Sadržaj BIOS-a je potpuno definisan od strane proizvođača matične ploče (ploča mora da ima komplementarni čipset da bi mogao da radi sa raznim uređajima)
- BIOS - skup svih instrukcija koje se nalaze na *Flash ROM* čipu (sistemski ROM) na svakoj matičnoj ploči
- Veličina *Flash ROM* je oko 2 MB, BIOS koristi oko 64 KB

Izglel BIOS-a

BIOS i UEFI

- Tradicionalni BIOS zamenjen je kod novijih PC koji dolaze sa MS Windows/MacOS, sa UEFI *firmware*-om, koji je praktično mini OS
- UEFI – *Unified Extensible Firmware Interface*
- Kao i BIOS, instaliran je od strane proizvođača, i prvi je program (softver) koji se pokreće prilikom uključivanja računara, sa zadatkom da poveže softver i računarski hardver
- Prednosti UEFI u odnosu na BIOS:
 - mogu da rade sa tvrdim diskovima većim od 2TB (što je bilo ograničenje)
 - odlično funkcioniše sa tvrdim diskovima koji imaju *GUID Partition Table* (standard za particionisanje diska)
 - UEFI BIOS se vrlo lako i sigurno ažurira, bezbednije je od tradicionalnog BIOS, a i pokreće brže operative sisteme
 - UEFI ima svoj pokretački program koji omogućava korišćenje više OS na jednom računaru (bez upotrebe dodatnih programa)

Pokretanje UEFI (*MS Windows*)

Advanced options

System Restore

Use a restore point recorded on your PC to restore Windows

Command Prompt

Use the Command Prompt for advanced troubleshooting

System Image Recovery

Recover Windows using a specific system image file

UEFI Firmware Settings

Change settings in your PC's UEFI firmware

Startup Repair

Fix problems that keep Windows from loading

Startup Settings

Change Windows startup behavior

Izglede UEFI (primer kod Intel-a)

The screenshot displays the Intel Visual BIOS interface. At the top, the text "Intel® Visual BIOS" is on the left, a search bar is in the center, and the Intel logo is on the right. Below this is a navigation menu with tabs for Home, Main (selected), Devices, Cooling, Performance, Security, Power, and Boot. To the right of the tabs are icons for a camera, star, user, wrench, and close button.

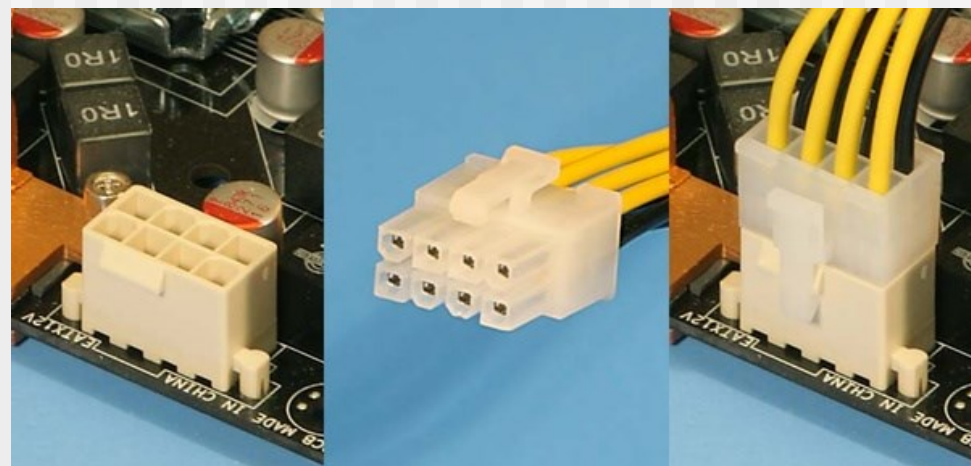
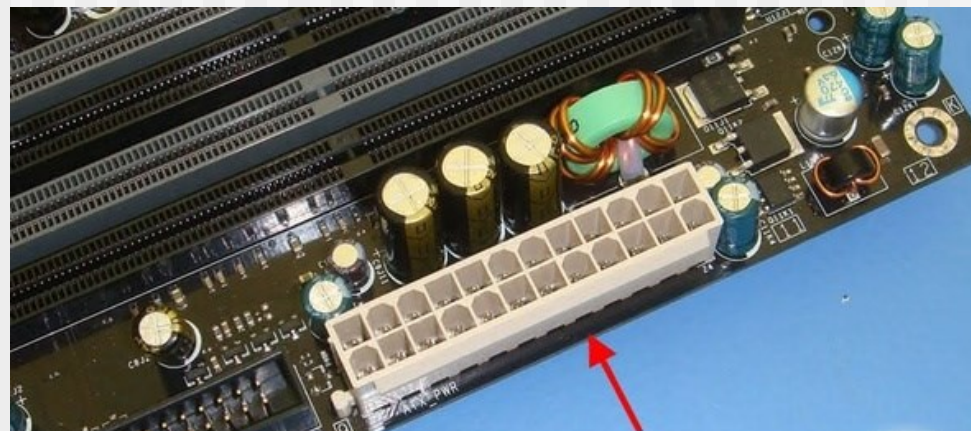
The main content area is divided into several sections:

- Processor Information:** Intel(R) Core(TM) i3-4010U CPU @ 1.70GHz, Host Clock Frequency 100 MHz, L2 Cache RAM 2 x 0.25 MB, L3 Cache RAM 3 MB, Processor Signature 00040651, Processor Family 06h Model 45h.
- System Date & Time:** Wednesday, 18 Oct. 2017, 03:11:59 PM. Date is set to 10/18/2017 and time to 03:11:53 PM.
- Default Visual BIOS Start Page:** Home Page 1.
- Memory Information:** Total Memory 8 GB, Memory Speed 1600 Mhz, DIMM1 (Memory Channel A Slot 0) 8 GB, DIMM2 (Memory Channel B Slot 0) Not Installed.
- Event Log:** Clear Event Log, Event Logging, and a table of events including CMOS Battery Failure, CMOS Checksum Error, and CMOS Time Not Set, all dated 1/1/2012 0:0:0.

At the bottom left, an information icon is followed by the text: "Here you can look at your basic system information, set the BIOS time, select what page you'd like to see when Visual BIOS is opened, and view important system events."

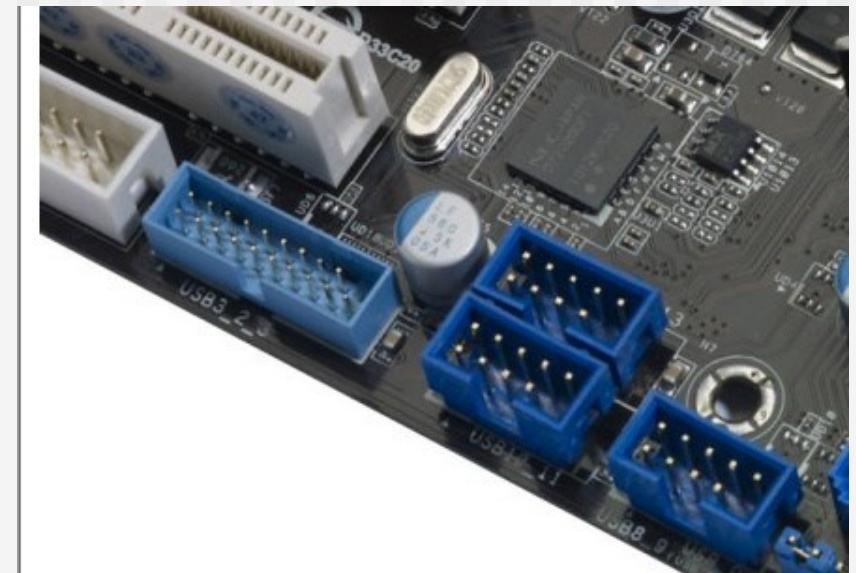
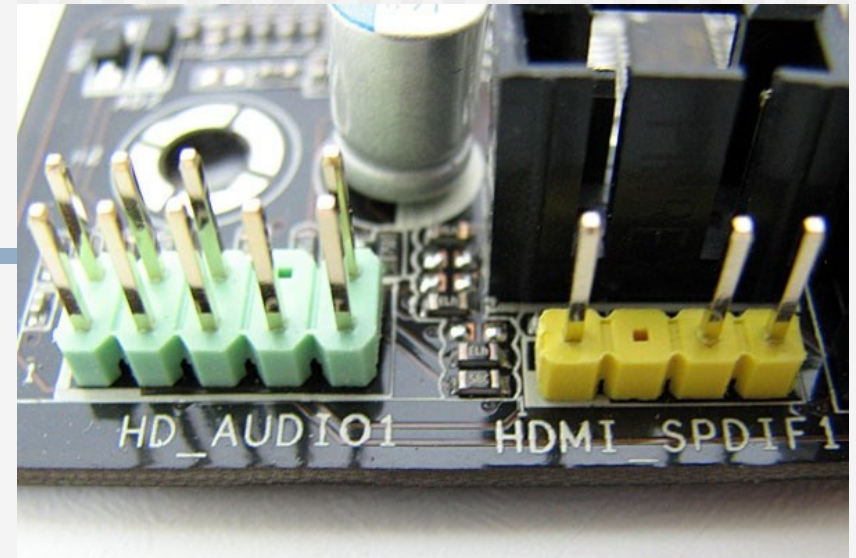
Matična ploča - iznutra (1)

- Priklučci za napajanje
- Omogućavaju napajanje za matičnu ploču i procesor (CPU)
- **Računarsko napajanje** (*Power Supply Unit*) služi kao pretvarač, da od naizmenične napravi jednosmernu struju na 5 naponskih nivoa
- Stepenn korisnog dejstva je oko 80%

Matična ploča - iznutra (2)

- Unutrašnja zaglavlja
 - Audio zaglavlje (npr. za rad spoljnih audio utičnica za mikrofon i slušalice)
 - USB zaglavlja (npr. za rad spoljnih USB utičnica (svetlo plavo za USB 3.x i tamno plavo za USB 2.0))
 - Zaglavlja frontalnog panela (za uspešan rad dugmeta za napajanje, dugmeta za resetovanje računara, indikatorske lampice za rad napajanja i HDD.
 - Postoje i druga zaglavlja, ali ovo su najbitnija.

Matična ploča - iznutra (3)

- SATA portovi - najčešći portovi koji se koriste za povezivanje čvrstih diskova (HDD).
- m.2 port - konekcija za male i brze diskove tipa SSD (*Solid-State Drive*) ili poluprovodnički/električni disk.
- U dve varijante: m.2 PCIe NVMe i m.2 SATA.

M Key (M.2 NVMe)
(Notch on Right side)

B+M Key (M.2 SATA)
(Two Notches)

B Key (M.2 SATA)
(Left Notche)

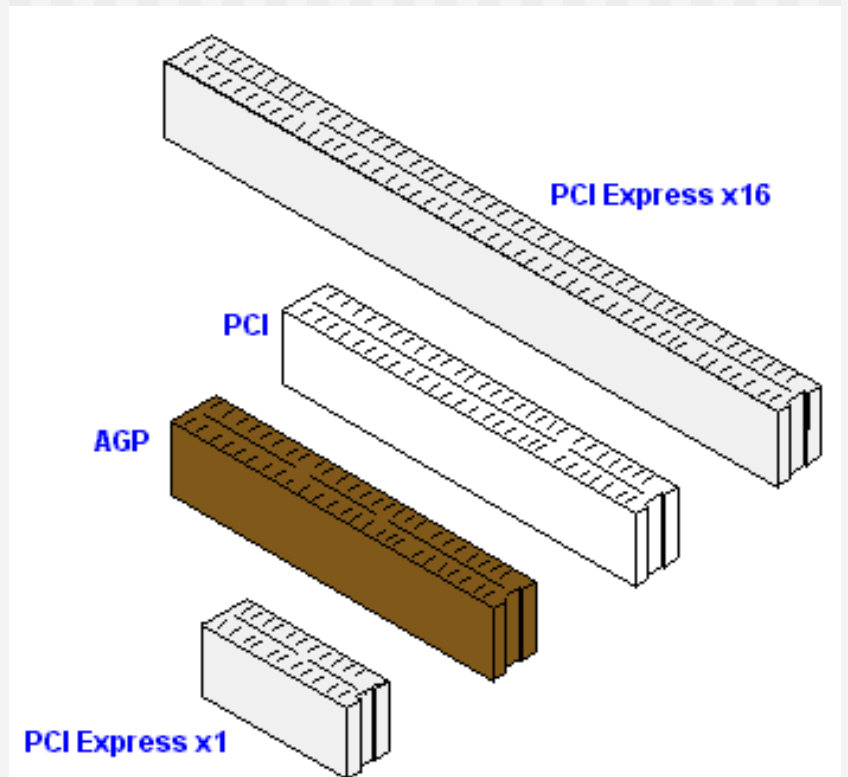
Matična ploča - iznutra (4)

- Slotovi za proširenje (eng. *Expansion slots*):
 - *PCI* (beli)
 - *PCI Express* (crni)
- *PCI* i *PCI-e* NISU kompatibilni!
- *PCI* = *Peripheral Component Interconnect*
- Koriste se za dodavanje:
 - grafičke kartice (*GPU*),
 - zvučne kartice (*sound*) ili
 - mrežne kartice.

Matična ploča - PCI vs PCI-e

- PCI standard (Intel, 1995. godine) - interna magistrala podataka za povezivanje unutar računara
- Širine opsega:
 - 32 bita sa 33 MHz, potencijalni protok od 133 MB/s
 - 32 bita sa 66 MHz, potencijalni protok od 266 MB/s
 - 64 bita sa 66 MHz, potencijalni protok od 532 MB/s
- PCI-e standard (Intel + Dell + HP + IBM, 2004)
 - serijski modul za računar visoke brzine
 - napravljen da zameni PCI, PCI-X1 i AGP (od kojih ima veću brzinu i propusnost)
 - koristi se za grafičke kartice, HDD, SSD, WiFi i Ethernet kartica
 - omogućava direktnu "čip-na-čip" komunikaciju

*-U svakom pravcu, po traci (svaka traka dual simplex kanal)
 NRZ – non-return-to-zero binarni kod
 PAM – pulse-amplitude modulation; FEC- forward error correction
 GT/s – gigatransfera po sekundi (milijarda)

Performanse PCI-E slotova

- Najnoviji standard za komunikaciju između perifernih komponenti i matične ploče u računaru
- PCI-E x16 namenjen grafičkim karticama, a sporiji portovi za druge komponente.

PCI-E verzija	Godina proizv.	Linija koda	Brzina prenosa*	Propusnost [u GB/s]*				
				x1	x2	x4	x8	x16
1.0	2003	NRZ 8b/10b	2.5 GT/s	0.250	0.500	1.000	2.000	4.000
2.0	2007	NRZ 8b/10b	5.0 GT/s	0.500	1.000	2.000	4.000	8.000
3.0	2010	NRZ 128b/130b	8.0 GT/s	0.985	1.969	3.938	7.877	15.754
4.0	2017	NRZ 128b/130b	16.0 GT/s	1.969	3.938	7.877	15.754	31.508
5.0	2019	NRZ 128b/130b	32.0 GT/s	3.938	7.877	15.754	31.508	63.015
6.0	2022	PAM-4 FEC 1b/1b 242B/256B FLIT	64.0 GT/s	7.563	15.125	30.250	60.500	121.000
7.0	2025	PAM-4 FEC 1b/1b 242B/256B FLIT	128.0 GT/s	15.125	30.250	60.500	121.000	242.000

Prvi procesori: Intel 4004 i 4040

- **Intel 4004**, 4-bitni procesor, prvi mikroprocesor (1971)
- Brzina takta/procesora (*Clock rate*): 740 kHz
- Brzina od 1Hz=može da obradi jedan ciklus instrukcija svake sekunde
- Intel 4004 mogao 0.07 MIPS (miliona instrukcija po sekundi) tj. 70 hiljada
- Širina magistrale: 4 bita
- Tada najsavremenija PMOS logika (*P-type metal-oxide-semiconductor logic*)
- 2300 tranzistora na 10 μm (veličina 10 mikrona)
- Adresibilna (radna) memorija: 640 bajtova (RAM)
- Programska (*keš/high-speed*) memorija: 4 KB (keš se koristi zbog komunikacije CPU i magistrala visokih performansi koje rade na brzinama mnogo većim od glavne/radne memorije)
- **Intel 4040** (iz 1974. godine), brzina takta ista (740 kHz), a programska memorija: 8 KB.

1GHz = 1 milijarda instrukcija po sekundi

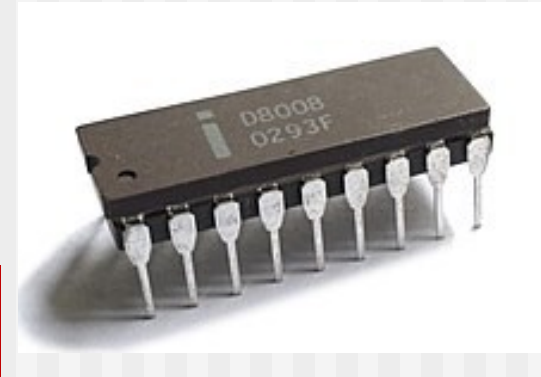

Intel 8008, 8080, 8085

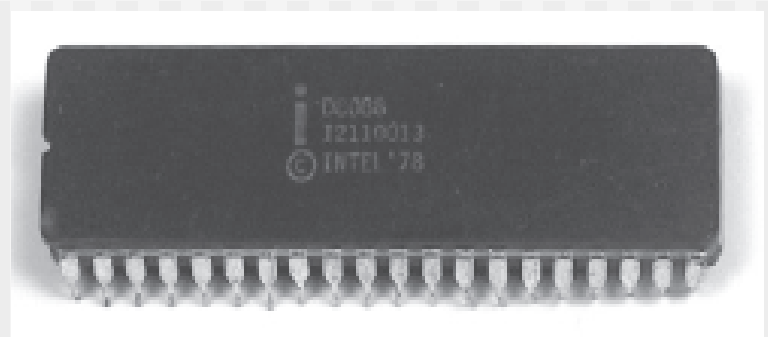
- **Intel 8008**, 8-bitni procesor (1972)
- Brzina takta: 500 kHz, odnosno 0.05 **MIPS**
- Širina magistrale: 8 bitova
- 3500 tranzistora sa 10 μm
- Adresibilna memorija: 16 KB
- PMOS logika sa povećanim opterećenjem

- **Intel 8080**, 8-bitni procesor (1974), 2 MHz, 0.29 MIPS, magistrala podataka: 8 bitova; adresna magistrala: 16 bitova, NMOS logika, 4500 tranzistora sa 6 μm , 64KB adresibilne memorije
- **Intel 8085**, 8-bitni procesor (1976), 3MHz, 0.37 MIPS, magistrala podataka: 8 bitova; adresna magistrala: 16 bitova, NMOS sa iscrpnim opterećenjem, 6500 tranzistora 3 μm

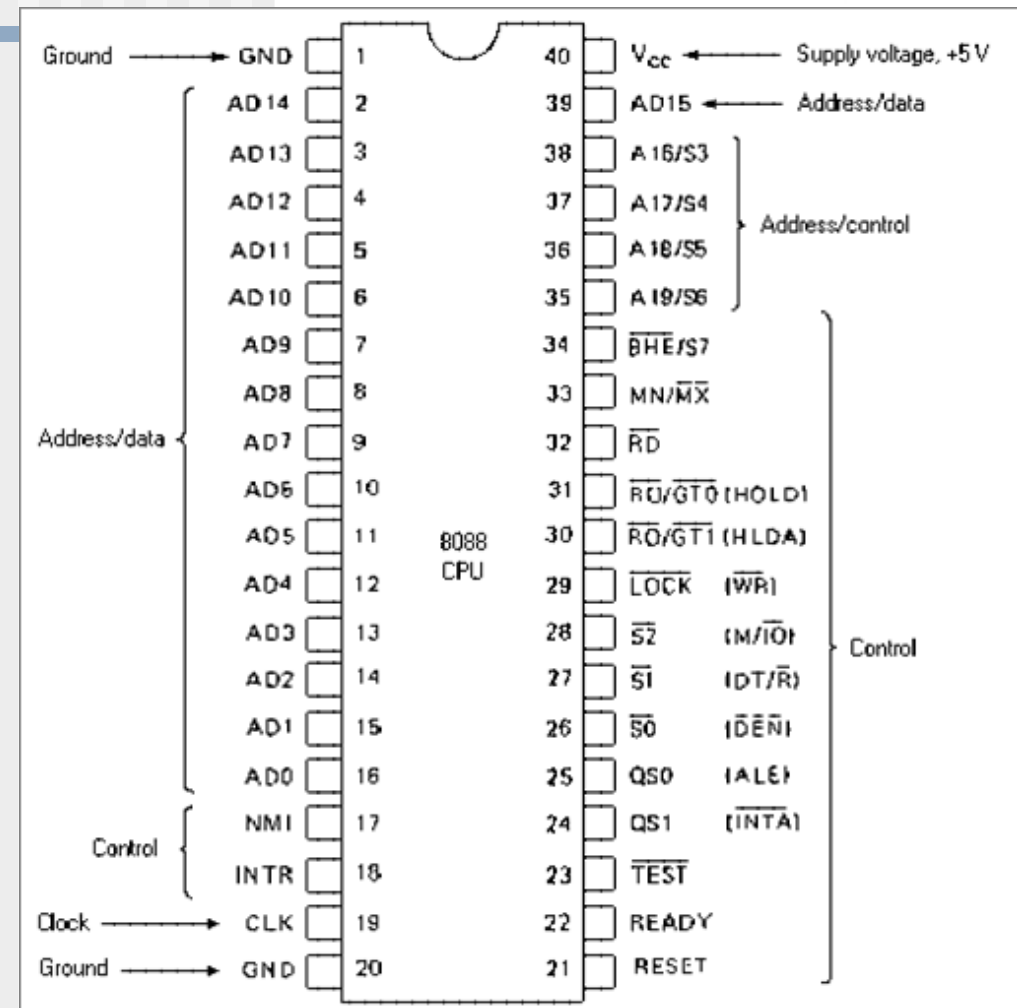
Osim MIPS, koristi se i **MFLOPS (Milion Floating Point Operations Per Second)**

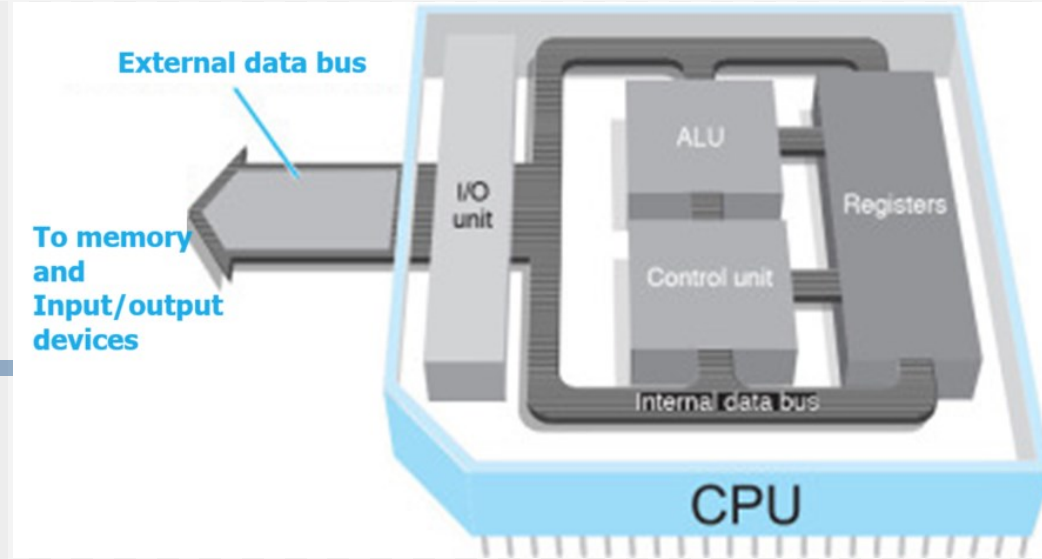
Intel x86 arhitektura: 8086, 8088

- Intel 8086 (x86 arhitektura), u periodu 1978-1998, 16-bitni mikroprocesor, 16-bitni registri (2 bajta), interna i eksterna magistrala podataka po 16 bitova, 20-bitna eksterna adresna magistrala
1MiB fizičkog adresnog prostora ($2^{20} = 1,048,576 \times 1$ bajt)
- Intel 8088 kao 8086, sa 16-bitnim registrima i 8-bitnom eksternom magistralom podataka
- Originalni 8088 mikroprocesor radio je na 4.77 MHz
- Kasnije su na osnovu ove generacije razvijeni i 80188, 80186, 80286, 80386, 80486, itd.
- Šta su interne (unutrašnje), a šta eksterne (spoljašnje) magistrale?

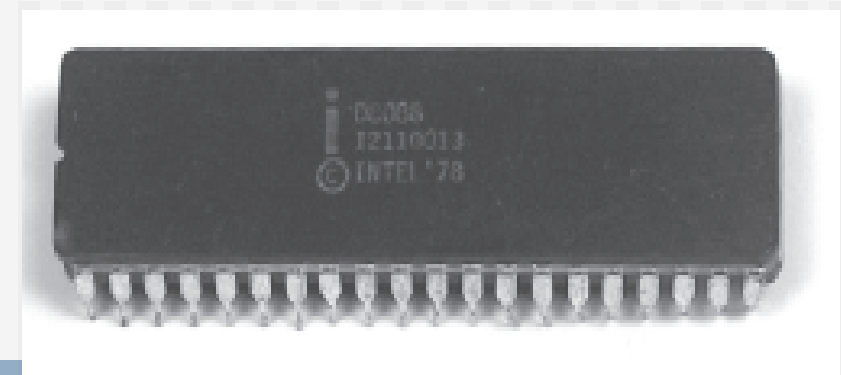

Magistrale: interna i eksterna

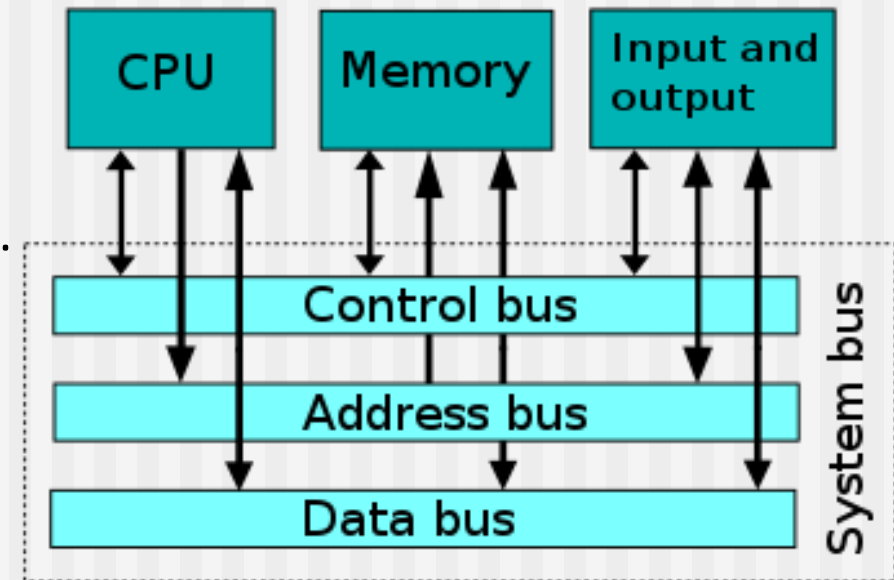

- Elektronske linije unutar CPU poznate su kao interna (unutrašnja) magistrala (podataka).
- Sinonimi: memorijska magistrala/sistemska magistrala/prednja magistrala.
- Kod 8086 CPU interna magistrala podataka se sastoji od 16 odvojenih linija, pri čemu svaka linija nosi jedan bit (0 ili 1).
- Veličina reči i broj linija interne magistrale su jednaki => 16-bitnu reč puštamo na 16-bitnu magistralu.
- U današnjim CPU, imamo 64 ili 128 linija magistrale podataka, koje rade konkurentno.
- Komunikaciju sa spoljašnjim svetom, CPU sprovodi kroz spoljašnju magistralu podataka (npr. ako želimo da pošaljemo bit 0 ili 1, na štampač).
- Eksterna magistrala podataka povezuje procesor sa adapterima, tastaturom, mišem, čvrstom diskom, i drugim uređajima. Eksterna magistrala se zove još i eksterna putanja podataka.
- Današnji CPU imaju 64- i 128-bitne eksterne magistrale podataka.

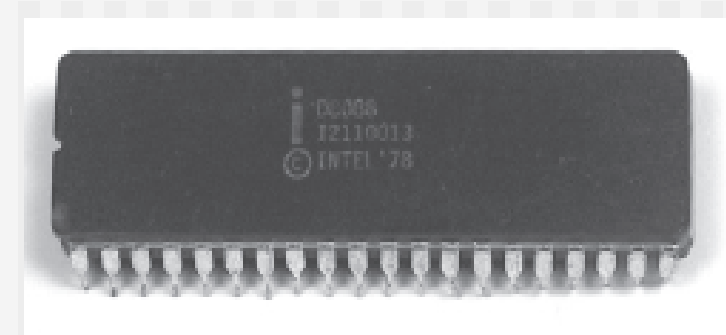
Interne (unutrašnje) magistrale

- Oba mikroprocesora (8086, 8088) imaju sledeće unutrašnje magistrale:
 - *Address Bus* (adresna magistrala, odakle treba da se čita podatak ili gde da se pošalje):
širine 20 bita = mogućnost adresiranja do 1 MB memorije.
 - *Data Bus* (magistrala za prenos podataka):
širine 16 bita = mogućnost pristupa podacima širine 16 bita u jednom koraku, odavde potiče naziv 16-bitni mikroprocesor.
 - *Control bus* (kontrolna magistrala za određivanje određene operacije):
prenosi kontrolne (upravljačke) signale.

Procesorski registri - tipovi

- **REGISTAR** - brzo dostupna lokacija dostupna procesoru računara.
- Oni su na vrhu hijerarhije memorije i obezbeđuju najbrži način za pristup podacima.
- Neki registri imaju specifične hardverske funkcije, mogu biti samo za čitanje ili samo za pisanje.
- Tipovi:
- **Registri podataka** (čuvaju podatke kao ceo broj ili u nekim arhitekturama - vrednosti sa pokretnim zarezom, karakteri,...).
- **Adresni registri** (čuvaju adrese i koriste ih instrukcije koje indirektno pristupaju glavnoj memoriji); ovde spadaju i pokazivački registri (npr. pokazivač steka: SP - Stack pointer). U ovu grupu spadaju i tzv. indeksni registri.
- **Konstantni registri** sadrže vrednosti samo za čitanje.
- **Registri opšte namene:**
 - AX - Akumulator
 - BX - Bazni registar
 - CX - Brojački registar
 - DX - Registar podataka
- **Statusni registri** (sadrže vrednosti koje ukazuju da li neka instrukcija treba ili ne treba da se izvrši):
 - CF - carry flag
 - ZF - zero flag
 - TF - trap flag
 - IF - interrupt enable flag
 - ...
- **Registri sa pokretnim zarezom (*Floating-point*)**, čuvaju brojeve sa pokretnim zarezom u mnogim arhitekturama.
- **Registri posebne namene:**
 - čuvaju elemente stanja programa
 - npr. PSW (Program Status Word) = PC (Program Counter) + status register.
 - Pokazivač steka je isto nekada u ovoj grupi.
- **Registri koji se odnose na dohvaćanje informacija iz RAM - MAR (*Memory address register*) i MDR/MBR (*Memory data/buffer register*).**

Procesor Intel Pentium i keš memorije

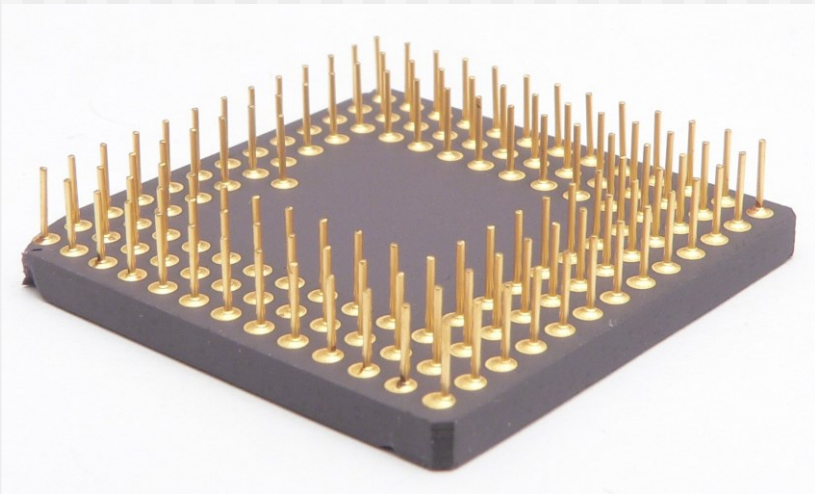

- **Rani Intel Pentium (Pentium Pro, 1995)**
- 32-bitni procesori
- Interna brzina takta: 60-200 MHz
- Eksterna brzina takta: 50-66 MHz (brzina procesora)
- Množač takta: 1x – 3x
- L1 keš: 16KB (keš memorija prvog nivoa)
- Pakovanje (način na koji je integrisano kolo, kao što su mikroprocesor/mikrokontroler pričvršćeni za štampanu ploču):
 - PGA (*Pin Grid Array*), imao je podvrste:
 - CPGA (*Ceramic PGA*)
 - PPGA (*Plastic PGA*)
 - SPGA (*Staggered PGA, kod Socket 5, 7 ili 8 procesora, npr. Pentium i kasnijih*)
 - Novije tehnologije, nude prednosti u pogledu električnih performansi i upravljanja toplotom: BGA (*Ball Grid Array*) kod ugrađenih CPU, i LGA (*Land Grid Array*) kod Pentium, Core, Xeon,... (kod LGA pinovi su na samoj osnovi matične ploče, opozit od PGA).

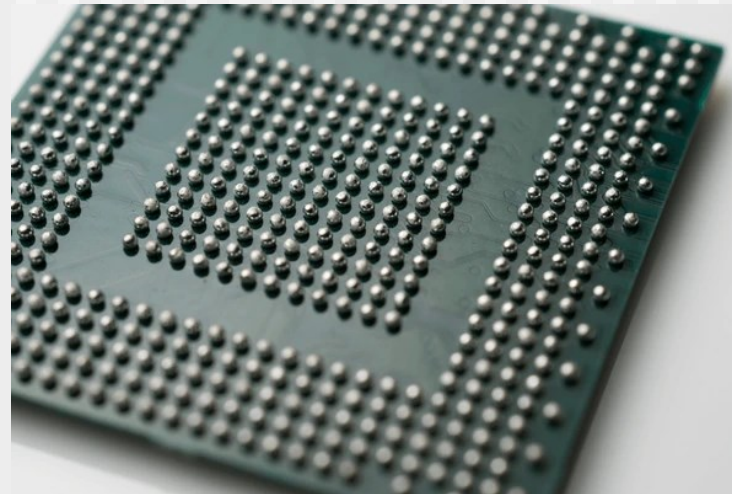
Veći takt = veća brzina procesora

**"Overkloking" (*overclocking*) - povećanje radnog takta na vrednost koja nije inicijalno predviđena za procesor.
Mane: pregrevanje procesora, pojava grešaka, blokiranje,...**

Pakovanja procesora

Pin Grid Array (PGA)

Ball Grid Array (BGA)

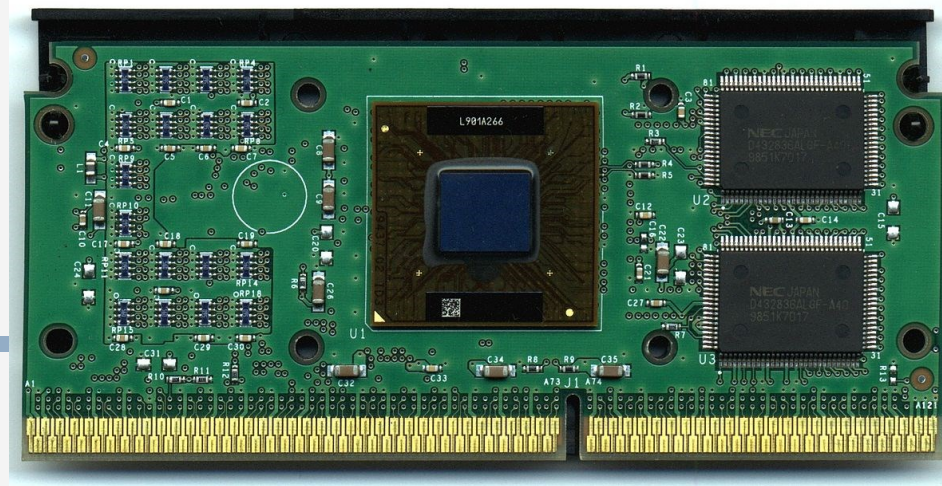
Land Grid Array (LGA)

Keš memorije - L1 vs L2 vs L3

- **Keš memorija** - memorija malog kapaciteta koja služi za zapise podataka koji se često koriste.
- Na procesoru se ugrađuje **L1 keš**, mala memorija čiji sadržaj sa lokacije CPU preuzima jednako brzo, kao i iz svojih registara. L1 je najbrža keš memorija za podatke i instrukcije.
- **L2 keš**, brza memorija (sporija od L1) u koju se smešta deo podataka iz RAM, za koje se smatra da ih CPU ubrzo traži (L2 ~duplo brži od RAM).
- **L3 keš**, najsporija i najveća keš memorija, samo za čitanje podataka.
- L1 je interni keš - nalazi se na samom procesoru, a L2 i L3 su eksterne keš memorije, ugrađuju se kao izdvojene komponente.
- Veličina keš memorije se povećava u novijim procesorima.
- Npr. Intel Core 2: L1 keš = 64 KB (za svako procesorsko jezgro) + L2 keš = 6 MB.

Procesor Pentium II

- **Pentium II (1997) i Celeron (1998)**
- Interna brzina takta: 266-700 MHz
- Eksterna brzina takta: 66 MHz
- Množáč takta: 4x – 10.5x
- L1 keš: 32 KB
- L2 keš: 128 KB

- Takt - jedan od faktora koji utiču na brzinu, nikako nije mera brzine!
- Borba: nadmetanje između kompanija Intel i AMD oko dostizanja takta od 1 GHz.

Procesori kompanije AMD

- **AMD Pentium ekvivalent: AMD K5**
- Interna brzina takta: 60-150 MHz
- Eksterna brzina takta: 50-75 MHz
- L1 keš: 16 KB
- Pakovanje: *PGA*

- **AMD Athlon Thunderbird**
- Interna brzina takta: 650 MHz – 1.4 GHz
- Eksterna brzina takta: 100-133 MHz (double)
- L1 keš: 128 KB i L2 keš: 256 KB
- Pakovanje: *PGA*

- Marketinške "prevare": AMD Athlon XP 2000+ (takt 1.67 GHz), a svi su verovali da je po kvalitetu kao Intel Pentium 4, sa taktom od 2 GHz 😊

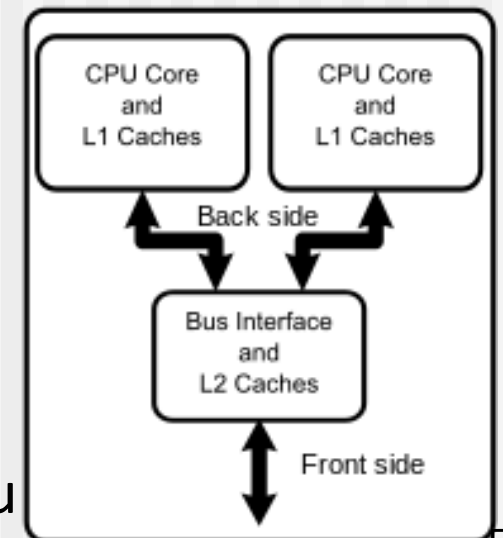
Procesori kompanije Intel sa više jezgara

- Intel Core 2 - 2006. godine
- Interna brzina takta: 1.8 GHz – 3.2 GHz
- Eksterna brzina takta: 266 MHz (quad-pumped)
- Množač takta: 7x – 12x
- L1 keš: dva puta po 64 KB (**Duo**, svako jezgro svoj keš) i L2 keš: 2 MB ili 4 MB
- Pakovanje: 775-pin LGA (*Land Grid Array*)
- Intel je napravio više verzija Core 2 CPU u želji da pokrije potrebe svih korisnika: Dve verzije za PC računare *Core 2 DUO* i *Core 2 Extreme*, verzija za portabilne PC računare *Core 2 Mobile*.
- Na samom kraju 2006. i početku 2007. Intel je izbacio Core2 Extreme CPU sa **četiri jezgra**.
- Svi Core i Core 2 CPU koriste EM64T tehnologiju, što im omogućava da procesuiraju i 32-bitne i 64-bitne aplikacije.
- Kompanije danas proizvode 64-bitne verzije aplikacija, kako bi što bolje iskoristili hardverske resurse (ukoliko se radi o aplikacijama koje iziskuju visoke performanse).

Višejezgarni procesori

- Jedan računar koji ima 2 ili više nezavisnih stvarnih procesorskih jedinica (CPU), koje se nazivaju "jezgra", a te jedinice čitaju i izvršavaju programske instrukcije.
- Višejezgarni procesori mogu da izvršavaju više instrukcija (sabiranje, pokretanje podataka, grananje, itd.) u isto vreme, povećanjem ukupne brzine za programe koji podležu paralelnom računanju.
- Proizvođači na jednom integrisanom kolu (tzv. višeprocessorski čip, *CMP*) integrišu jezgra, ili na više čipova unutar jednog pakovanja čipa.
- Na slici je dat dijagram generičkog dvojezalnog procesora, sa CPU-lokalnim keš nivoa 1 i deljenim keš, nivoa 2, koji se nalazi na čipu.
- Termin "*Multi-CPU*" se odnosi na više fizički razdvojenih procesorskih jedinica.
- Termini "*Many-core*" i "*Massively multi-core*" koriste se da opišu višejezgardnu arhitekturu, sa posebno velikim brojem jezgara.

Višejezgarni procesori - tipovi

Broj jezgara	Naziv
1	Single-core
2	Dual-core
3	Triple-core
4	Quad-core
5	Penta-core
6	Hexa-core
7	Hepta-core
8	Octa-core
9	Nona-core
10	Deca-core
16	Hexadeca-core
20	Icosa-core

Procesori novije generacije

- Moderni procesori danas u sebi imaju ugrađenu jedinicu za računanje sa decimalnim brojevima (FPU – *Floating Point Unit*), mehanizme predviđanja grananja u programu (*branch prediction*), imaju mogućnost paralelnog izvršavanja više instrukcija istovremeno (*instruction pipelining*), imaju dva ili više procesorskih jezgara, rade na višoj frekvenciji u odnosu na ostatak računara itd.
- DARPA (Odeljenje za istraživanje i razvoj američke vojske) je 2014. uspelo da konstruiše čip koji radi na radnom taktu od 1 teraherc (1THz = 1000 GHz), ali takvih još uvek nema u prodaji.
- 64-bitni procesori, Intel 64 - *Nehalem* mikroarhitektura
Prva generacija (2010) kod kompanije *Intel*: Core i3, Core i5, Core i7.

Procesori novije generacije - Intel

Potpuno nova dezagregirana MCM (Multi-Chip Modules) arhitektura sa 4 odvojene pločice: CPU, grafika, System-on-a-Chip i I/O.

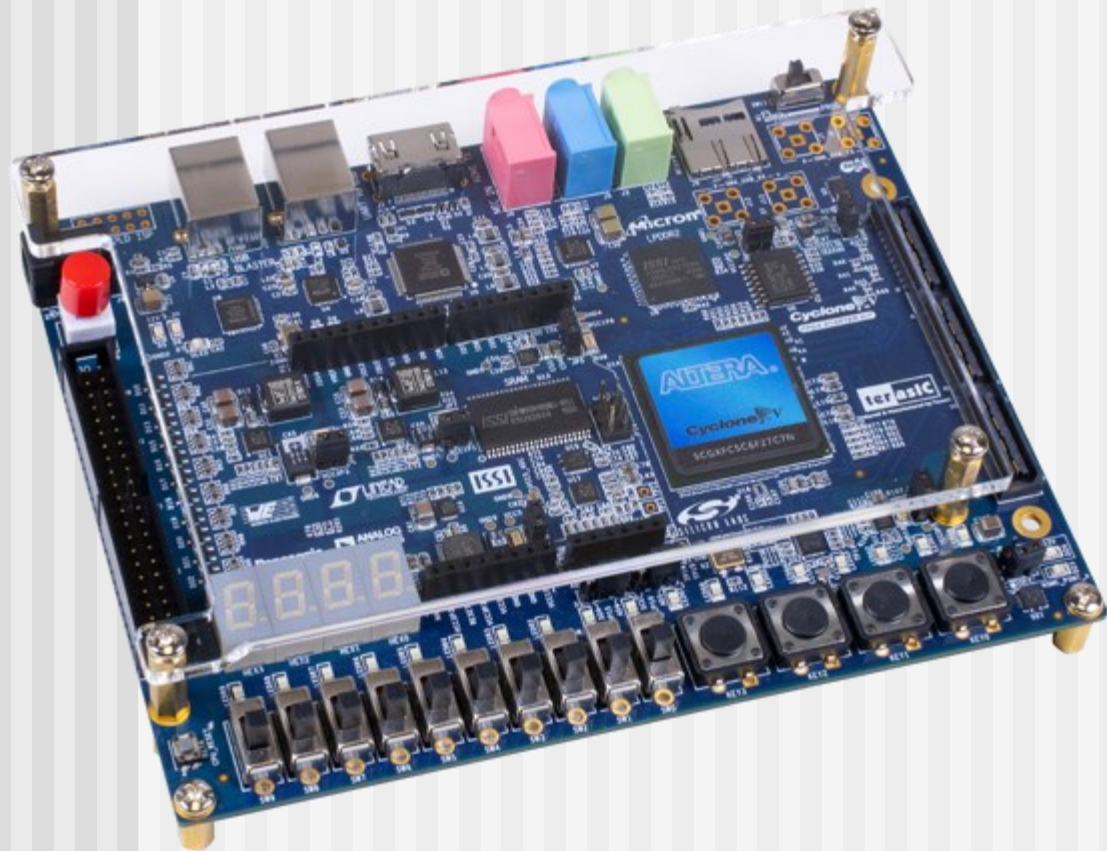
Seriya	12. generacija (Alder Lake)	13. generacija (Raptor Lake)	14. generacija (Arrow Lake / Meteor Lake)
Godina	Novembar 2021	Oktober 2022	Oktober 2024
Max takt	800Mhz-5.3Ghz (P-jezgra), 700MHz-4.0Ghz (E-jezgra)	Do 6 GHz (P-jezgra), do 4.3 GHz (E-jezgra)	Do 5.7 GHz
Keš	L1 80KB po jezgru, L2 1.25 MB po jezgru, L3 do 30MB deljen	L2 keš do 2MB (P), do 4MB (E); L3 keš do 36 MB.	L1: 112 KB (po jezgru): 64 KB instrukcije 48 KB podaci L2: 3 - 4 MB (po jezgru)
Mikro-arhitektura	Golden Cove (P-jezgra), Gracemont (E-jezgra)	Raptor Cove (P-jezgra), Gracemont (E-jezgra)	Lion Cove (P-jezgra), Skymont (E-jezgra)
Instruk. set	x86-64	x86-64	x86-64
Broj jezgara	Do 8 (i za P i za E-jezgra)	Do 8 (P) i do 16 (E)	Do 8 (P) i do 16 (E)
Oznake	Celeron, Pentium Gold, Core i3, i5, i7, i9	Core i3, i5, i7, i9	Core Ultra 5, 7, 9
Čvor procesa	Intel 7 (7nm čip)	Intel 7 (7nm čip)	TSMC's N3B node

Procesori novije generacije – AMD i za mobilne

- Novije generacije kod AMD – višejezgarni *RYZEN*
- Povratak AMD: Implementacija novije Zen mikroarhitekture (od 2017.)
- Varijante za Desktop, Mobile, Server, ugrađene sisteme
- Desktop: Ryzen 7000 serija (od 2022.)
- Od 6 jezgara/12 niti, sve do 16 jezgra / 32 niti (Ryzen 9) sa 5,5GHz
- Prema poređenjima 15% bolje jednonitske performanse od Intel procesora i 6% prilikom pokretanja više niti
- **Mobilni procesori** – 64-bitni ARM bazirani SoC (trenutno najbolji u 2023. godini): Apple A17 Bionic (kod iPhone 15 pro), Apple A16 Bionic (kod iPhone 15), Qualcomm Snapdragon 8 Gen 2 i 3 (kod Samsung Galaxy S23 i S24), Dimensity 9200 (Vivo x90), Tensor G2 (Google Pixel 7 Pro), itd.
- ARM mikroarhitektura bazirana na RISC (*reduced instruction set comp.*) arhitekturi

FPGA integrisano kolo

- Neki sistemi koriste dosta mekih mikroprocesorskih jezgara postavljenih na jedan FPGA.
- FPGA (*Field-Programmable Gate Array*) predstavlja integrisano kolo projektovano tako da se njegova unutrašnja struktura može konfigurisati od strane krajnjeg korisnika.
- Definisanje unutrašnje strukture FPGA komponente se vrši uz pomoć HDL (*Hardware Description Language*) jezika ili šematskih dijagrama.
- FPGA se može koristiti za rešavanje bilo kog problema koji je izračunljiv. Tradicionalno, FPGA komponente su rezervisane za specifične vertikalne aplikacije čiji je obim proizvodnje mali (primena u medicini, kod obrade slike, videa, industrijska primena, itd.).
- Sa FPGA ćete se susresti na hardverskim predmetima

Memorijski kapaciteti (1)

- Kapacitet memorijskog medijuma:
 - Bit: jedna binarna cifra, promenljiva sa dva stanja (0/1), eng. *Binary Digit/Unit*
 - Bajt: 8-bitna binarna reč, promenljiva sa $2^8 = 256$ vrednosti
 - Nije standardizovan - kod nekih računara bajt može biti različit od 8 bita!
 - Neimenovani brojevi:
 - $1K = 2^{10} = 1024$ (kod ogromnog broja računara)
 - $1M = 2^{10} K = 2^{20}$
 - $1G = 2^{10} M = 2^{30}$
 - Kapacitet $1GB = 2^{10}MB = 2^{30}B$
 - Nibla je jedinica koja se sastoji od 4 bita (jedna cifra heksadecimalnog zapisa)
 - 1 bajt, 8 binarnih cifara ili 2 nible: $01101011_2 = 6B_{16}$

Memorijski kapaciteti (2)

Jedinice po SI sistemu

Naziv	Oznaka	Količina
Kilobajt	kB	$2^{10} (10^3)$
Megabajt	MB	$2^{20} (10^6)$
Gigabajt	GB	$2^{30} (10^9)$
Terabajt	TB	$2^{40} (10^{12})$
Petabajt	PB	$2^{50} (10^{15})$
Eksabajt	EB	$2^{60} (10^{18})$
Zetabajt	ZB	$2^{70} (10^{21})$
Jotabajt	YB	$2^{80} (10^{24})$

Standard za nove binarne prefikse (IEC 60027-2)

Naziv	Oznaka	Količina
Kibibajt	KiB	$2^{10} (10^3)$
Mebibajt	MiB	$2^{20} (10^6)$
Gibibajt	GiB	$2^{30} (10^9)$
Tebibajt	TiB	$2^{40} (10^{12})$
Pebibajt	PiB	$2^{50} (10^{15})$
Eksbibajt	EiB	$2^{60} (10^{18})$
Zebibajt	ZiB	$2^{70} (10^{21})$
Jobibajt	YiB	$2^{80} (10^{24})$

Iako se sa 8-bitnog CPU, preko 16-bitnog i 32-bitnog, danas došlo do 64-bitnog, bajt je ostala najmanja adresibilna jedinica količine podataka.

Memorijski medijumi

- Operativna (radna) memorija:
 - Mogućnost čitanja i upisa - RAM (*Random Access Memory*)
 - Gubi sadržaj gubitkom napajanja (neperzistentna memorija)
 - Direktno adresibilna memorija
 - Brz pristup (reda nanosekundi)
 - Tipični kapaciteti: 512MB, 1GB, 4 GB, 8 GB, 16 GB, 32 GB, 64 GB, 128GB
 - Ukupni adresni prostor procesora: $2^{32}\text{B} = 2^2 * 2^{30}\text{B} = 4\text{GB}$
 - U obliku paketa čipova koji se ugrađuju direktno na matičnu ploču računara.

Tipovi RAM memorije (1)

- **SRAM - *Static random-access memory***
(statička memorija sa slučajnim pristupom, skr. SRAM)
- Statički ram je vrsta poluprovodničke memorije, realizovan pomoću flip-flova. Osnovna memorijska jedinica je flip-flop koji predstavlja 1 bit.
- Statički RAM omogućava višestruko učitavanje, međutim sadržaj se briše odmah posle isključivanja napajanja.
- Statičke RAM memorije zauzimaju veći prostor od dinamičkog RAM-a i imaju mnogo veću cenu
- Tehnike izrade:
 - Bipolarni SRAM - izgrađen u ECL (*Emitter Coupled Logic*) tehnici ili TTL (*Transistor-Transistor Logic*) tehnici;
prednost - velika brzina rada, nedostatak - velika potrošnja električne energije i visoka cena.
 - CMOS SRAM - flip flovi izgrađeni u CMOS (*Complementary metal-oxide-semiconductor*) tehnici;
prednost - mala potrošnja električne energije i jeftina cena; nedostatak - manje brzine rada.
- Mart 1963: 1 bit, 1972: 1 kb, 1980: 64 KB, 1995: 256 MB

Tipovi RAM memorije (2)

- DRAM - *Dynamic random-access memory* (dinamička memorija sa slučajnim pristupom, skr. DRAM)
- Svaki bit memorije se čuva u posebnom kondenzator u okviru integrisanog kola. Kondenzator može biti pun ili prazan (ova 2 stanja predstavljaju 2 vrednosti bita, tj. 0 i 1).
- Glavna memorija u računarima je dinamički RAM.
- Prednost DRAM - samo 1 tranzistor i 1 kondenzator su potrebni po bitu, u poređenju sa 4 ili 6 tranzistora kod SRAM.
- Za razliku od fleš memorija, DRAM je promenljiva memorija, gubi podatke brzo nakon prestanka napajanja
- Prvi DRAM: Mostek MK4096 (1x 4096), 1973. god.
- Glavne memorije su dinamičke, a ostali delovi računara kao što su keš memorije i bafer podaci na tvrdim diskovima, obično koriste statički RAM.

Tipovi DRAM memorije

- Single In-line Pin Package (SIPP)
- Single In-line Memory Module (SIMM)
- Dual In-line Memory Module (DIMM)
- Rambus In-line Memory Module (RIMM)
- Small outline DIMM (SO-DIMM), uglavnom u laptopovima
- Small outline RIMM (SO-RIMM), uglavnom u laptopovima

SDRAM – sinhrona dinamička memorija

- SDRAM - *Synchronous dynamic random-access memory* (sinhrona dinamička memorija sa slučajnim pristupom)
- DRAM koja je sinhronizovana sa sistemskim magistralama. SDRAM za razliku od DRAM (asinhroni interfejs), ima sinhroni interfejs, što znači da čeka signal generatora takta pre nego što reaguje na kontrolu ulaza i zato se računarskim sistemskim magistralama.
- Generator takta se koristi za interno konačno stanje mašine sa prihvatanjem dolaznih komandi.
- *Pipeline* - skup elemenata za obradu podataka povezanih u seriji, gde je izlaz jednog elementa ulaz na sledeći. *Pipeline* (protočna obrada) omogućava da čip može prihvatiti novu komandu pre nego što je završio obradu prethodne.
- Od originalnog SDRAM, preko generacije DDR (ili DDR1), preko DDR2 i DDR3 do DDR4.
- Postoje i neke varijante sa prefiksom LP (Low Power) DDR.
- Prvi SDRAM: 16 MB, 1992. god.

MT/s: miliona transfera po sekundi;
 GB/s: gigabajta po sekundi;

DDR1 – DDR5 (*Double Data Rate*)

- DDR standard od 1998. (64 / 128 MiB), DDR2 od 2003. (512 MiB / 1 GiB), DDR3 od 2007. (512 MiB, 8GiB / 16GiB), DDR 4 od 2014. (8GiB do 32 GiB), DDR5 od 2020. (do 64 GiB)
- DDR4 donosi i promenu u topologiji - odbacuje pristup povezivanja više modula na memorijskom kanalu u korist jedan-na-jedan topologije gde je svaki kanal memorijskog kontrolera povezan na jedan modul memorije.

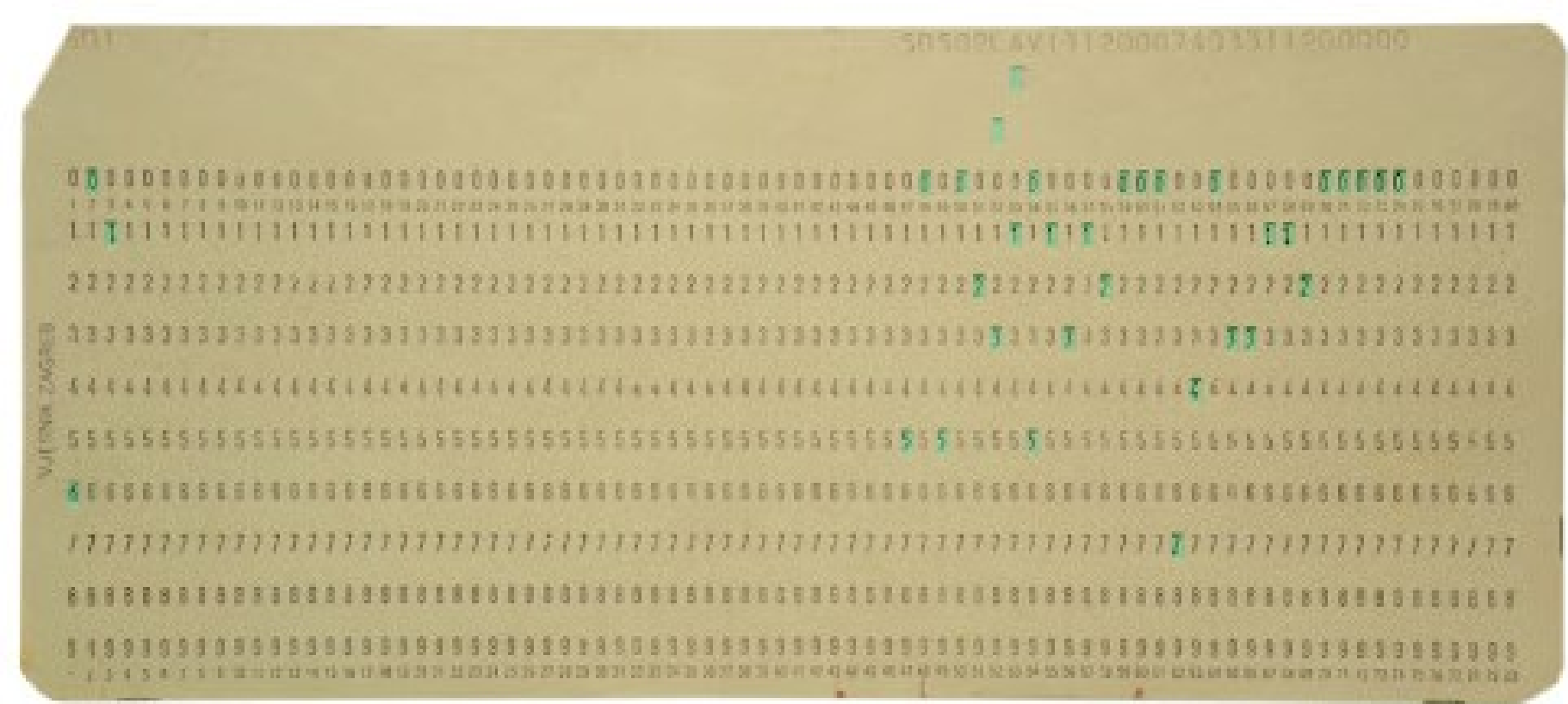
DDR SDRAM standard	Magistralni takt (MHz)	Bafer podataka za prethodno preuzimanje	Brzina prenosa podataka (MT/s)	Najbrža brzina transfera (GB/s)	Napajanje (V)
DDR	100 – 200	2 n	200-400	1.6-3.2	2.5/2.6
DDR2	200 – 533	4 n	400-1066	3.2-8.5	1.8
DDR3	400 – 1066	8 n	800-2133	6.4-17.1	1.35/1.5
DDR4	800 - 1600	8 n	1600-3200	12.8-25.6	1.2
DDR5	2000 – 4400	16 n	4000-8800	32-64	1.1
DDR6	6400 do 21 GHz!		12800 i više	102.4+	1.1

Spekulativno!

Sistemska zahtevnost za RAM memorijom

Operativni sistem	Minimum potreban	Optimum	Maksimalne performanse
Windows 2000	128 MiB	256 MiB	512 MiB i više
Windows XP	256 MiB	512 MiB	1 GiB i više
Windows Vista	512 MiB	1 GiB	2GiB i više
Windows 10 / 11	1 GiB (32b), 2 GiB (64b)	4 GiB (32b) 8 GiB (64b)	16GiB i više
Linux Ubuntu 22.04	1 GiB	4 GiB	8GiB i više

Gde čuvamo podatke? I kako? 😊

Bušene kartice (eng. *punched cards*)

- Prvi mediji za čuvanje podataka, patentiran 1801. godine od strane istraživača Jozefa Žakarda (*Joseph Jacquard*), prvobitno kao metod za oblike i dezene kod tkanja.
- Žakard je razvio prvi digitalni kompajler za IBM.
- Svaka kartica, na krutom kartonu, imala je najveću moguću količinu podataka koju je mogla da prihvati (definisao svaki proizvođač).
- Imale su na sebi rupice, gde rupica označava vrednost 1, a nedostatak rupice na kartonu označava vrednost 0 (ili obrnuto, po dogovoru).
- Kartice su bile velike od nekoliko centimetra, do nekoliko metara.
- Na ETF-u, 1968. godine, korišćene na prvom računaru IBM 1130.

Diskete (eng. *Floppy disk*)

- Glavni prenosivi medijum do pojave CD
- Mogućnost čitanja i upisa; disketa se može zaštititi od upisa
- Ne gubi sadržaj gubitkom napajanja (perzistentna memorija)
- Sport pristup, značajno sporiji nego tvrdi disk
- Kapacitet (max): 1.44 MB
- Uređaj koji se ugrađuje u kućište računara i priključuje na priključnice (sokete) na matičnoj ploči
- Prečnik:
od 8", preko 5.25", do 3.5"

Diskete kroz istoriju - pregled kapaciteta

Veličina	Godina	Kapacitet
8"	1971. (1960)	80 kB
8"	1973.	256 kB
8"	1974.	800 kB
8" dvostrana	1975.	1MB
5¼" (~ Mini diskette)	1976.	110 kB
5¼" DD (2 µm magnetic iron oxide)	1978.	360 kB
5¼" QD	1984.	1.2 MB
3" (nepoznato?)	1984.?	320 kB
3½" (~ Micro diskette)	1984.	720 kB
3½" HD (1.2 µm <u>cobalt</u> -doped iron oxide)	1987.	1.44 MB

Diskete kroz istoriju

Od 2006. godine se retko ugrađuju u računarima!

ZIP diskovi (eng. *ZIP drive, Superfloppy*)

- 1994. godine sa željom da zamene 3.5" floppy diskove (FD)
- Mogućnost čitanja i upisa
- Ne gubi sadržaj gubitkom napajanja (perzistentna memorija)
- Po brzini i konstrukciji, sličan kao FD
- Kapaciteti: 100 - 250 MB, vrlo retko 750 MB
- Uređaj koji se ugrađuje u kućište računara i priključuje na priključnice (sokete) na matičnoj ploči ili kao eksterni uređaj
- Interfejsi podržani: ATAPI, SCSI, LPT (IEEE 1284 Parallel port), USB 1.1, FireWire (IEEE 1394).

CD (eng. *Compact Disc*)

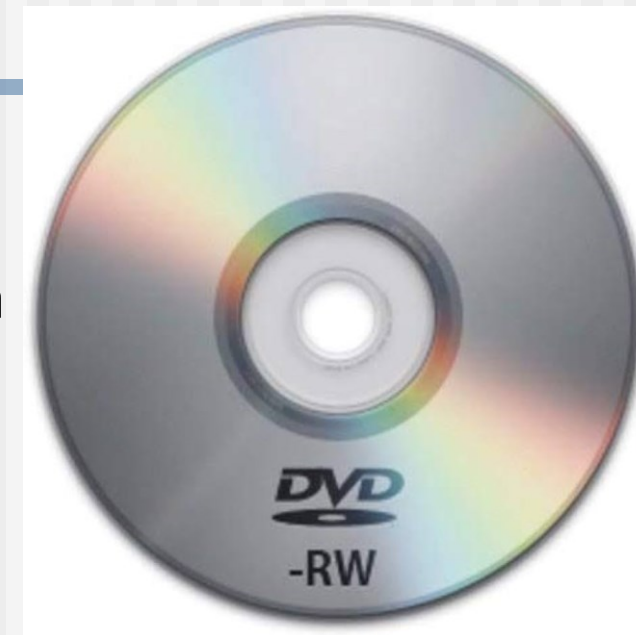
- 1. X 1982. (Japan) by Sony & Philips
- Mogućnost čitanja (CD), a upisa samo na jednom (CD-R) ili više puta (CD-RW) i to sa posebnom vrstom uređaja (CD rezač)
- Ne gubi sadržaj gubitkom napajanja (perzistentna memorija)
- Sporiji nego tvrdi disk (HDD), ali brži od svih floppy diskova
- Kapacitet: 640/650 MB - 700 MB
Veličina: 120 milimetara (4.7")
- Audio disk: 74 ili 80 minuta nekompresovanog audio sadržaja; A koji je kompresovan audio sadržaj?
- Uređaj se ugrađivao u kućište računara i priključivao na priključnice (sokete) na matičnoj ploči
- MINI CD - Kapacitet: 185 MB - 210 MB; Veličina: 80 milimetara (3");
21-24 minuta nekompresovanog audio sadržaja

Spec. CD	Brzina
(Original/slow)	1x, 2x, 4x
High Speed	8x, 10x, 12x
Ultra Speed	16x, 20x, 24x
Ultra Speed+	32x

DVD (eng. *Digital Versatile Disc*)

- Disk digitalnog sadržaja, sličan CD, samo većeg kapaciteta
- Razvijen 1995. godine
- Medijum se može čitati u računaru ili korišćenjem DVD plejera
- Uređaj koji čita: DVD-ROM ili DVD-RW (DVD rezač)
- Diskovi tipa DVD-RAM, DVD-RW, DVD+RW
- DVD-video koristi digitalni video format, a DVD-audio digitalni audio format
- Mehanizam čitanja: 300-650 nm laser, 10.5 Mbit/s (1x)
- Mehanizam pisanja: 650 nm laser sa više snage nego kod čitanja, 10.5 Mbit/s (1x)
- Težina diska: 16 grama

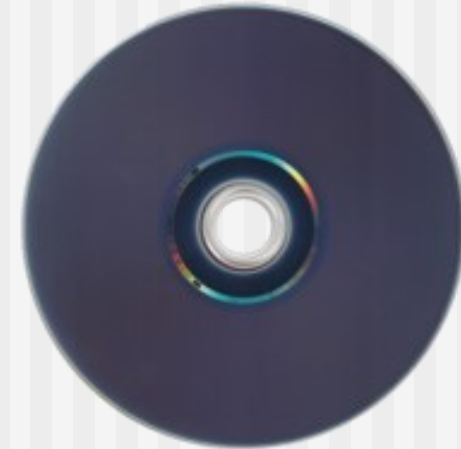

Kapaciteti i brzine prenosa/upisa kod DVD

- Kapaciteti:
 - 4.7 GB (single-sided, single-layer)
 - 8.5 GB (single-sided, double-layer)
 - 9.4 GB (double-sided, single-layer)
 - 17.08 GB (double-sided, double-layer)
- Standard razvijen od strane kompanija: Sony, Panasonic, Samsung, Toshiba i Philips
- Prihvaćen i od strane video uređaja za reprodukciju snimaka (DVD plejeri) i konzola za igranje (PS2, Xbox, Xbox 360, Wii)

Brzina	Brzina prenosa podataka		Brzina upisa (minuta)	
	<u>Mbit/s</u>	<u>MB/s</u>	Single-Layer	Dual-Layer
1x	11	1.4	57	103
2x	22	2.8	28	51
2.4x	27	3.3	24	43
2.6x	29	3.6	22	40
4x	44	5.5	14	26
6x	67	8.3	9	17
8x	89	11.1	7	13
10x	111	13.9	6	10
12x	133	16.6	5	9
16x	177	22.2	4	6
18x	199	24.9	3	6
20x	222	27.7	3	5
22x	244	30.5	3	5
24x	266	33.2	2	4

Blu - ray disc (BD)

- Digitalni optički disk sa ciljem da zameni DVD, prvi prototip napravljen u Japanu 2000. (Sony)
- "Plavi rat" od 2006. do 2008. između kompanija Sony i Toshiba – Toshiba priznala poraz
- Rezultat: četvoroslojni blu-rej disk
- Kapacitet: 100 GB (25GB po sloju, 50 GB sa duplim slojem)
- Diskovi sa 3 sloja (100 GB) i sa 4 sloja (128 GB) su dostupni samo za računarske BD-XL drajvove, nisu kompatibilni sa standardnim Blu-rej plejerima
- Tri formata: BD (za učitavanje), BD-R (učitavanje i jednostruki zapis) i BD-RE (učitavanje i višestruki zapis podataka)
- Dimenzije: 120mm i 1.2mm debljine (CD/DVD format)
- Video formati: 3840x2160 px, i do 60 frejmova po sekundi

USB fleš disk (eng. *USB flash drive*)

- Baziran na fleš memoriji, ima mogućnost čitanja i upisa, komunicira sa računarom ili drugim uređajem
- Ne gubi sadržja gubitkom napajanja (perzistentna memorija)
- Sporiji nego operativna memorija, ali brži nego čvrsti diskovi
- Mnogo manja od optičkih diskova i lakša (~ 30 g)
- Tipični kapaciteti: 8GB, 16GB, 32GB, 64GB,... 2TB (2018)
- Priključuju se na spoljašnje USB priključnice (različiti su standardi 2.0, 3.0/3.1, 4.0)
- Prvo pojavljivanje: 2000. godine
- Različiti standardi daju različite brzine

USB 1.0

White

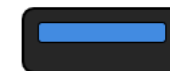
USB 2.0

Black

USB 3.0

Blue

USB 3.1

Teal

USB fleš memorija - osobine (1)

- Fleš EEPROM (*Electricity Erasable Programmable Read-Only Memory*) - elektronski medijum za skladištenje koji se može električno izbrisati i reprogramirati
- Postoje 2 glavne vrste fleš memorije, imenovane po NAND i NOR logičkim kolima (zato što pojedinačne memorijske ćelije pokazuju unutrašnje osobine slične onima kod logičkih kola)
- Dok kod EPROM moramo potpuno izbrisati, pre nego što prepíšemo, tip NAND fleš memorije omogućava da se piše i čita u blokovima (ili stranama), koji su mnogo manji nego ceo uređaj. Kod NOR tipa memorije omogućen je upis jedne mašinske reči (bajta) na obrisanoj poziciji.
- Tip NAND se prvenstveno koristi za memorijske kartice, USB fleš diskove, poluprovodničke SSD diskove (iz 2009. ili kasnije)

USB fleš memorija - osobine (2)

- Nedostatak fleš memorije: konačan broj čitanja / pisanja ciklusa u određenom bloku
- Fleš memorija nudi brz pristup čitanju, jednako brz kao kod dinamičke RAM memorije, ali ne tako brz kao kod statičke RAM memorije ili ROM memorije.
- Ima dobru mehaničku otpornost na udarce (za razliku od HDD).
- Termin "EEPROM" se uglavnom odnosi na ne-fleš EEPROM, koji je obrisiv u malim blokovima (tipično bitovima)
- Pošto su ciklusi brisanja spori kod fleša, brisanje velikih blokova odjednom daje značajnu prednost u odnosu na brzinu ne-fleš EEPROM memorije prilikom pisanja velike količine podataka.

Memorijske kartice

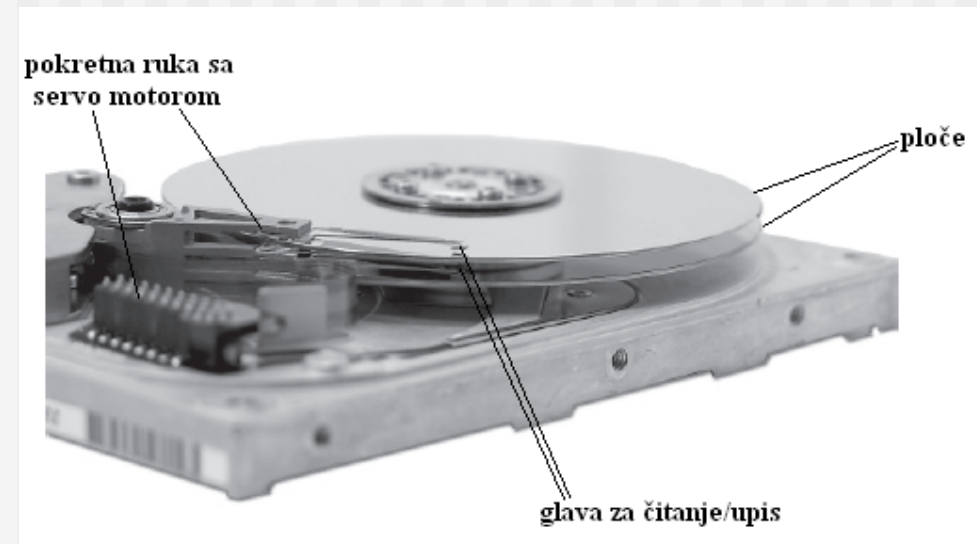
- Stari formati: SMARTMEDIA, XD-PICTURE CARD, MULTIMEDIACARD (MMC), MINI-SD, Memory Stick (by Sony), ...
- Tekući formati:
 - Secure Digital (SD) i Micro SD
 - UFS card
 - CFAST card (Canon)
 - XQD (Nikon / Sony)
 - CFexpress (CompactFlash Association)

Standard	Verzija	Godina	Magistrala	Brzina (full-duplex)
SD	6.0	2017	UHS-III	0.6 GB/s
	7.0	2018	PCIe 3.0 x1	1.0 GB/s
	8.0	2020	PCIe 4.0 x2	4.0 GB/s
UFS card	1.0	2016	UFS 2.0	0.6 GB/s
	2.0	2018	UFS 3.0	1.2 GB/s
CFast	1.0	2008	SATA-300	0.3 GB/s
	2.0	2012	SATA-600	0.6 GB/s
XQD	1.0	2011	PCIe 2.0 x1	0.5 GB/s
	2.0	2014	PCIe 2.0 x2	1.0 GB/s
CFexpress	1.0	2017	PCIe 3.0 x2	2.0 GB/s
	2.0	2019	PCIe 3.0 x1	1.0 GB/s (type A)
			PCIe 3.0 x2	2.0 GB/s (type B)
			PCIe 3.0 x4	4.0 GB/s (type C)
4.0	2023	PCIe 4.0 x1	2.0 GB/s (type A)	
		PCIe 4.0 x2	4.0 GB/s (type B)	
		PCIe 4.0 x4	8.0 GB/s (type C)	

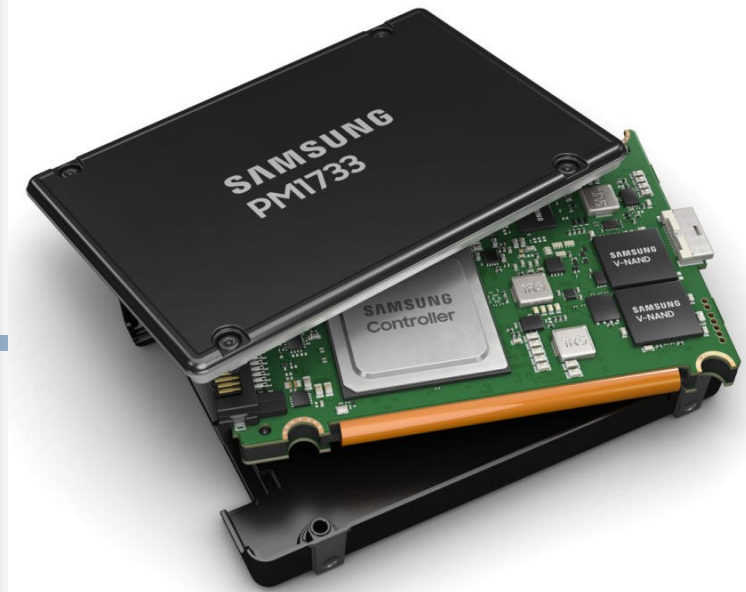
Tvrdi diskovi - HDD (eng. *Hard Drive*)

- Mogućnost čitanja i upisa
- Ne gubi sadržaj gubitkom napajanja (perzistentna memorija)
- Relativno brz pristup (reda milisekundi), ali značajno sporiji nego RAM
- Tipični kapaciteti: od nekoliko stotina GB do 1 ili 2 TiB
- Uređaj koji se ugrađuje u kućište računara i priključuje se na priključnice (sokete) na matičnoj ploči
- **RAID** (*Redudant Array of Independent Disks*) kontroler – tehnologija koja kombinuje više komponenti diskova u logičku jedinicu radi redudantnosti podataka i poboljšanja performansi (RAID opciono postoji kod HDD)
- Može biti implementiran i softverski RAID!

Poluprovodnički disk - SSD

- Poluprovodnički diskovi (SSD - *Solid State Drive*)
 - Uređaj za trajno skladištenje podataka pomoću integrisanih sklopova kola
 - Ne gubi sadržaj gubitkom napajanja (perzistentna memorija)
 - Nema pokretne mehaničke komponente kao tvrdi (HDD) ili FD sa glavom
 - U odnosu na HDD: otporni na fizički udar, tiše rade, imaju manje vremena pristupa i manje kašnjenja
 - Vreme pokretanja: svega nekoliko milisekundi
 - Skuplja cena SSD nego HDD
 - Koristi NAND fleš memoriju (počev od 2009.), koja čuva podatke bez napajanja
 - Ključne komponente SSD: kontroler i memorija za skladištenje podataka
 - Tipični kapaciteti: 128, 256, 512 GiB (ali postoje i od 2 TiB)

Interfejsi kod diskova

- Host interfejsi:
 - **Serial attached SCSI - SAS** (u serverima, > 3.0 Gbit/s)
 - **Serial ATA - SATA** (> 1.5 Gbit/s)
 - **PCI Express** (> 2.0 Gbit/s)
 - **Fibre Channel** (uvek na serverima, > 200 Mbit/s)
 - **USB** (> 1.5 Mbit/s)
 - **Parallel ATA - PATA** (IDE, >26.4 Mbit/s) interfejs (zamenjen je sa SATA)
 - (Paralelni) SCSI (obično se nalazi na serverima i uglavnom sada zamenjen sa SAS; poslednji SCSI zasnovan na SSD je bio iz 2004. god., >40 Mbit/s)

Ostali uređaji u računaru

- Grafička kartica (GPU)
- Zvučna kartica
- Mrežna kartica
- Modem (retko se ugrađuje)
- Monitor
- Tastatura i miš
- Štampač

Periferijski uređaji

- Periferijski (periferni) uređaj ili periferija je uređaj koji služi da se neke informacije unesu ili iznesu iz računara.
- Postoje tri različite vrste periferijskih uređaja:
 - ulazni (I) uređaji,
 - izlazni (O) uređaji,
 - ulazno-izlazni (I/O) uređaji.
- Ulazni uređaji šalju podatke u računar (miš, tastatura, mikrofon, kamera, skener, itd.)
- Izlazni uređaji iznose podatke iz računara (monitor, štampač, projektor, itd.)
- Ulazno-izlazni uređaji mogu i slati podatke u računar, a isto ih tako i iznositi (modem, mrežna kartica, zvučna kartica monitor osetljiv na dodir, USB port, itd.)

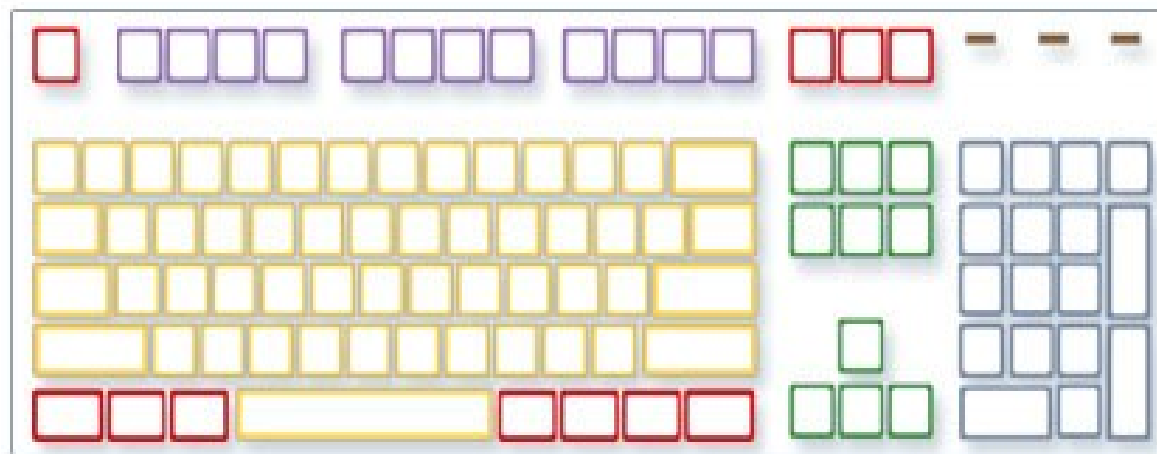
Tastatura (eng. *keyboard*)

- Periferni ulazni uređaj računara koji služi za unos alfabetskih karaktera, specijalnih karaktera i drugih oznaka, ali i kontrolu operacija koje računar izvršava.
- Priključuje se na PS/2 port ili češće USB port ili su bežične (WiFi)
- Najčešći broj tastera: 101, 104 (US standard), ili 105 tastera
- Danas mnogi proizvođači dizajniraju različite tastature
- Osnovni tipovi:
 - Desktop tastatura (ili potpuna)
 - Laptop tastature (najčešće bez numeričkog dela)
 - Fleksibilne (kao standardne, ali sa bližim tasterima kao laptop verzije)
 - Ručne ergonomske tastature
 - Male spoljne tastature (za PDA uređaje, tablet računare i telefone)
 - Multifunkcionalne (najčešće sa dosta adaptera u njoj)

Vrste tastera

- Tasteri se dele u 5 grupa:
 - Alfadecimalni (slova i brojevi)
 - Numerički tasteri
 - Funkcijski tasteri (F1-F12)
 - Pomoćni funkcijski (Fn, Start,...)
 - Kursor tasteri (strelice za navigaciju)
- Da li znamo šta koji taster radi?
 - ENTER, ESC, Space, TAB, PageUp, PageDown
 - NUM LOCK, CAPS LOCK (sa indikatorskim lampicama)
 - SHIFT, CTRL, ALT, DELETE
 - Najčešće kombinacije tastera? (videti materijal u PDF)

- Kontrolni tasteri
- Tasteri za navigaciju
- Funkcijski tasteri
- Numerička tastatura
- Tasteri za kucanje (alfadecimalni)
- Svetla indikatora

Miš (eng. *mouse*)

- Miš je ulazni periferni uređaj računara koji očitava pokrete koje korisnik pravi i pretvara ih u signal koji se šalje računaru.
- Osnovni tipovi:
 - Mehanički (sa kuglicom) – RETKO U UPOTREBI
 - Optički – NAJVIŠE RASPROSTRANJENI
 - Laserski
 - Bežični (Infracrveni miš ili Bluetooth miš)

Mikrofon (eng. *microphone*)

- Mikrofon je elektronski uređaj koji spada u ulazne periferijske uređaje i on pretvara zvuk u električni signal
- Povezuje se odgovarajućim kablom na obeležene konektore na zadnjoj strani kućišta (audio ulaz MIC).

Kamera (eng. *camera*)

- Kamera je ulazni periferni uređaj koji fotografiju, pokretnu sliku ili audio-vizuelni zapis dostavlja računaru.
- Digitalna kamera se može preko kabla povezati sa računarom i na taj način se postiće snimanje u velikoj rezoluciji (Full HD).
- Danas, sve češće i veb kamere imaju dosta dobru rezoluciju.
- Veb kamera je vrsta video kamere koja se direktno spaja na računar sa ciljem prenosa video signala na računar, i preko interneta (za video konferenciju).

Skener (eng. *scanner*)

- Skener je periferni ulazni uređaj koji snima neku fizičku sliku kao što je fotografija, tekstualni dokument, ili rukopis, i pretvara ih u digitalni fajl.
- Skeneri koriste CCD (*charge-coupled device*) senzore za skeniranje slike.
- Skeniraju sadržaj u boji (ili monohromatski ako se odabere), najčešće su A4 formata, ali mogu biti i većeg formata.

Monitor (eng. *computer monitor*)

- Monitor je izlazni uređaj koji prikazuje računarske signale kao sliku koju korisnik vidi.
- Spada u grupu osnovnih uređaja, bez njega računar neupotrebljiv.
- Vrste monitora:
 - Monitori sa katodnom cevi (CRT, *Cathode Ray Tube*)
 - Tanki monitori:
 - 1) Monitori sa tečnim kristalima (LCD, *Liquid cristal display*)
Slika se apsorbuje, pa se reflektuje u različitim delovima.
TFT - *Thin Film Transistor*
 - 2) Plazma monitori
Slika se formira od malih sijalica ispunjenih gasnom plazmom.
 - 3) LED monitori
Slika se formira od LED dioda poređanih u obliku mreže.

Glavne karakteristike monitora (1)

- Pikel je najmanji grafički element na monitori, (obojena) tačka
- Rezolucija - određena brojem piksela koji se nalaze u horizontalnim (vodoravnim) i vertikalnim (uspravnim) linijama monitora. Primeri rezolucija: 1024x768, 1280x1024,...
- Rezolucijom se izražava i kvalitet televizora.

Naziv rezolucije	Dimenzije	Druga imena	Uređaji
8K	7680 x 4320	8K UHD	TV
"Cinema" 4K	4096 x [neodređena]	4K	Projektori
UHD	3840 x 2160	4K, Ultra HD, Ultra-Hight	Televizori, monitori
2K	2,048x [neodređene]		Projektori
WUXGA	1920 x 1200	Široki zaslon Ultra-Hight	Monitori, projektori
1080	1920 x 1080	Full HD, FHD, HD	Televizori, monitori
720p	1280 x 720	HD	Televizori

Glavne karakteristike monitora (2)

- Brzina osvežavanja – odnosi se na brzinu kojom monitor osvežava sliku i meri se u hercima (Hz). Veća frekvencija označava da je slika stabilnija (i nešto mutnija).
- Ako je brzina osvežavanja manja, slika je mnogo oštrija, ali zato je nestabilnija i napornija za ljudsko oko.
- Veličina ekrana – meri se u inčima, prema dijagonali ekrana.
1" = 2,54 cm (kod CRT se merio čitav monitor, od LCD monitora isključivo dijagonala ekrana)
- Standard prikaza – odnos širine i visine, kod starijih monitora to je bilo 4:3, a kod novijih širokih (eng. *Wide*) monitora, to je 16:9
- OSD – kontrole na monitoru pomoću kojih se podešava kontrast, svetlost, broj boja, geometrijski oblik slike, itd.

Štampači (eng. *printer*) i ploteri

- Štampač je izlazni uređaj pomoću koga binarna kodna informacija se iz računara prenosi na papir u obliku prilagođenom korisniku.
- Dele se na: matrične, ink-jet i laserske.
- Ograničeni su formati štampanja. Kada štampano velike formate, tada govorimo o ploteru.
- Ploter je uređaj za iscrtavanje slike pokretanjem pera preko površine papira na proizvoljan način. Postoje sa ravnom pločom (*flatbed plotter*) i rotirajući ploter (*drum plotter*).
- Papir se najčešće kod plotera sa ravnom pločom, pričvrsti elektrostatičkim nabojem, vakuumom, ili na neki drugi način. U tehnologiji rotirajućih plotera, postoji bubanj koji okreće papir.

Vrste štampača

Matrični štampači (eng. *Dot-matrix*)

- Matrični štampači su mehanički štampači za računare.
- Štampa se vrši pomoću iglica (*pin*) preko trake natopljene bojom (*ribbon*), ostavljajući otisak na papiru. Relativno spori.
- Naziv: prema otiscima iglica u obliku matrice
- Kompanije još uvek koriste za fakturisanja ovu vrstu štampača.
- Delovi matričnog štampača:
 - Glava za štampanje sa 9, 18 ili 24 iglice i elektromagnetima
 - Motor za pokretanje papira i motor za pokretanje glave za štampanje
 - Mikroprocesor za upravljanje radom, sa upravljačkim programima smeštenim u posebnu memoriju
 - ROM i EPROM memorija u kojoj su smešteni već formirani znakovi
 - Traka natopljena bojom (u plastičnoj kaseti)

Štampači u boji (eng. *Ink jet*)

- Canon: Bubble jet iz 1977; Proizvode se 80-ih, ali po ceni pristupačni tek 90-ih za kućne korisnike.
- Zagrevanjem mastila, ostavlja se otisak na papiru (štrcaljke ispuštaju mastilo u tankom mlazu, uz pomeranje papira).
- Jeftiniji od laserskih, ali skupi za održavanje. Dopunjava se u vidu ketridža, trobojnog, i četvorobojnog (crna + plava, crvena, žuta)
- U odnosu na laserske, cena po stranici i više od 10x skuplja
- Ink-jet štampači rade pri najmanjoj brzini od 300 DPI (Dots per inch), odnosno 300 tačaka po inču
- Brzina, u zavisnosti od modela: 2-4 stranice u boji u minutu, ako je samo monohromatska štampa, neki mogu i 5-10.
- Nedostaci: štrcaljke se zapuše od stajanja; boja se brzo troši;

Laserski štampači (eng. *Laser printer*)

- Digitalni uređaji koji koriste lasersku tehnologiju, zasnovanu na osobini nekih poluprovodničkih materijala (selen) da kada nisu osvetljeni imaju osobine izolatora, a kada se osvetle, tada su provodnici električne struije.
- Rezolucija štampača zavisi od veličine tačke (debljine laserskog zraka) i kvaliteta tonera (kasete sa prahom).
- Crno-beli (1 toner) i laserski u boji – sa tri (CMY) i četiri (CMYK) mehanizma za štampanje.
- Brzina štampanja – 10-60 stranica u minuti, neki i brže (100+)
- CMYK = Cyan Magenta
Yellow black

Projektor (eng. *projector*)

- Projektor je izlazni uređaj koji prikazuje sliku sa računara na zid ili platno. Povezuje se obično na neki izlaz video kartice računara (analogni ili digitalni), isto kao i monitor.
- Ima svoju rezoluciju.
- Noviji imaju i bežičnu konekciju.

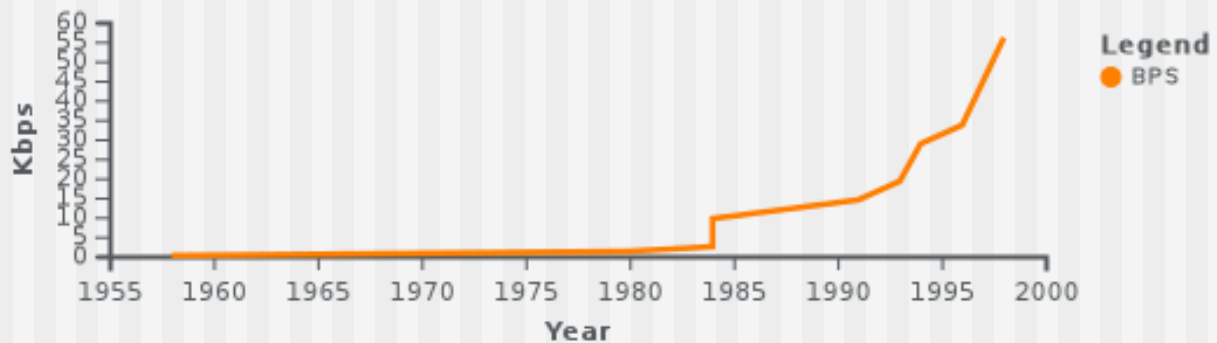

Zvučnici (eng. *speakers*)

Sistemi 5.1 i 7.1 o kojima smo već pričali.

Modem

- Skr. od MODulator – DEModulator, hardverski, ulazno-izlazni uređaj, koji podatke iz digitalnog formata, u format pogodan za prenos kao što su telefonske linije.
- Modem modulira jedan ili više talasa nosećih signala za kodiranje digitalnih informacija za prenos i demodulira signale za dekodiranje prenetih informacija.
- Cilj je proizvesti signal koji se može lako preneti i pouzdano dekodirati za reprodukciju originalnih digitalnih podataka.
- Popularni naziv: Dial-up
- Vrste: interni (u kućistu) i eksterni (van)
- Brzine: 100 bit/s (1959) do 56 000 bit/s (1998)

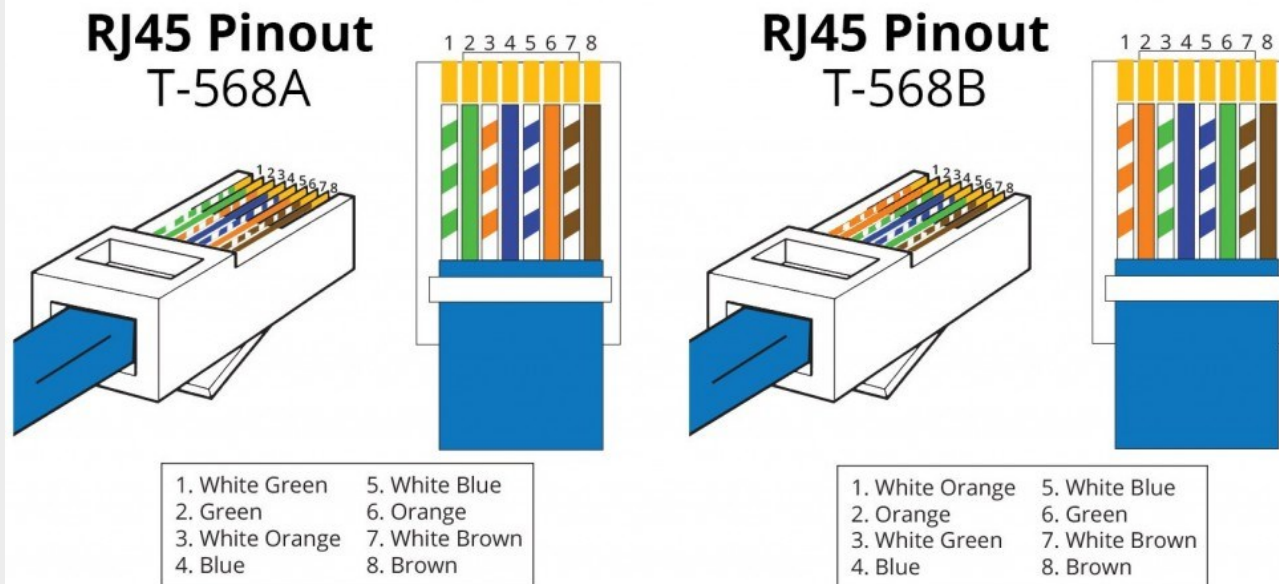
Mrežna kartica (eng. *LAN adapter*)

- Ulazno-izlazni uređaj koji omogućava povezivanje računara na lokalnu mrežu, tj. razmenu podataka između 2 ili više računara i uređaja.
- Standardne mrežne kartice: 10, 100, 1000 Mbps.
- Ugrađene su u matičnu ploču ili su zasebne (*Ethernet*), a mogu služiti i za bežično povezivanje, bez kabla (*Wi-Fi adapter*).
- Da bi se identifikovao mrežni uređaj koristi se fizička (MAC) adresa
- Svaka mrežna kartica ima svoju jedinstvenu MAC adresu
- Kablovi:
 - *Ethernet* kabl
 - *Crossover* kabl

Vrste mrežnih kablova (1)

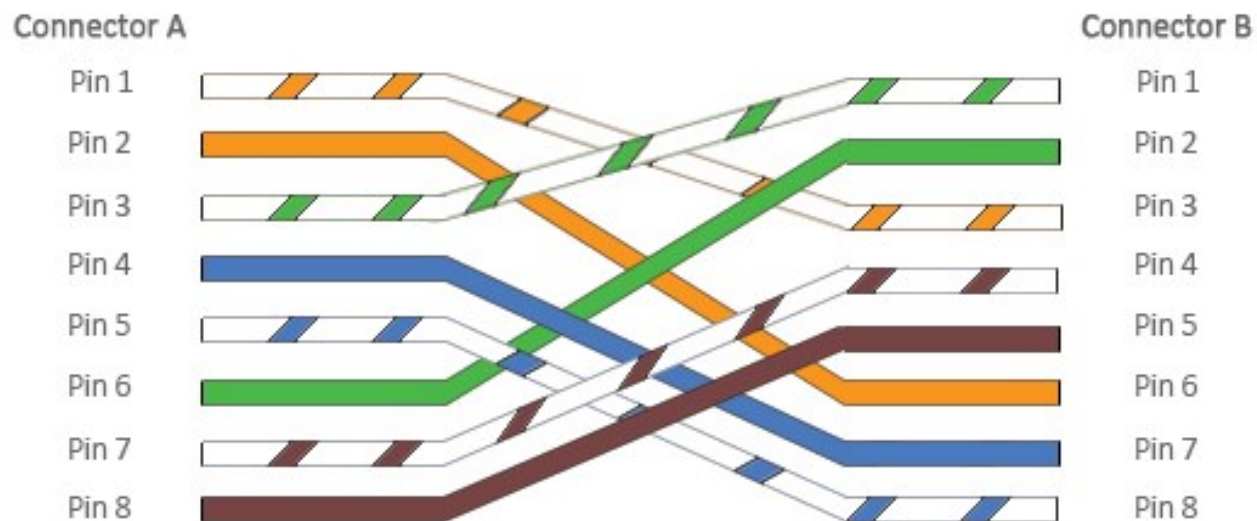
- *Ethernet* kabl (ravan) je vrsta kabla koji se koristi u lokalnim mrežama kada se povezuju dva različita tipa uređaja, kao što su na primer:
 - Računar sa LAN priključkom na kablovski ili (A)DSL modem sa LAN
 - WAN port rutera na LAN port kablovskog ili (A)DSL modema
 - LAN port na ruteru na uplink port sviča (*Switch*)

Oba kraja kabla (konektor A i konektor B) moraju da koriste standard T568A ili standard ožičenja T568B iste boje.

Vrste mrežnih kablova (2)

- *Crossover* kabl (ukršteni) je vrsta kabla sa upletenom paricom, koji se koristi za povezivanje dva uređaja istog tipa (DTE do DTE, DCE u DCE), a primeri su:
 - Jedan računar sa LAN priključkom na drugi računar sa LAN priključkom
 - LAN port rutera na normalan port čvorišta ili jedan Hub u drugi čvor koji povezuje normalan port na obe strane

Jedan kraj koristi T568A standard ožičenja, a drugi kraj koristi T568B standard ožičenja.

Zvučna kartica (eng. *sound card*)

- Ulazno-izlazni uređaj koji obrađuje zvučne signale
- Dva glavna dela zvučne kartice koji obavljaju ove poslove su digitalno-analogni pretvarač (D/A convertor) i analogno-digitalni pretvarač (A/D convertor).
- Može biti zaseban uređaj koji se povezuje sa matičnom pločom, ili ugrađena (integrirana) na matičnu ploču.

Grafička kartica (eng. *graphics card*)

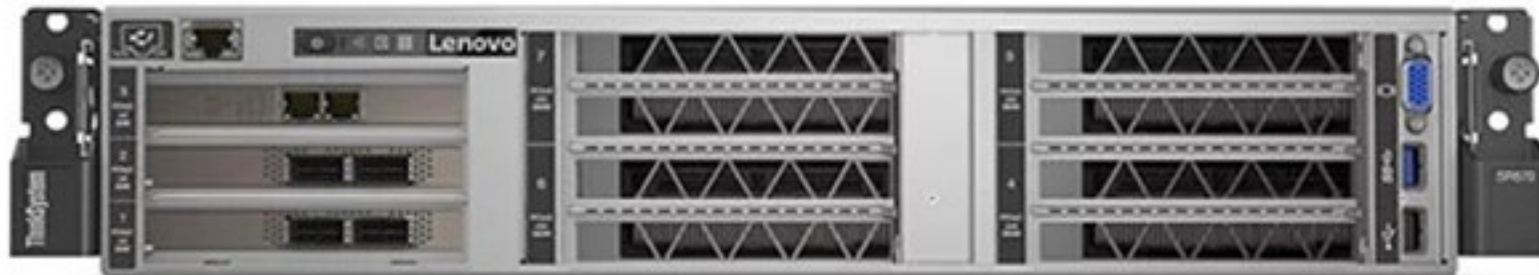
- *Graphics card, Display card, Graphics adapter*
- Ulazno-izlazni uređaj koji obrađuje sliku, odnosno grafiku (može imati i ulazni i izlazni video signal, ali najčešće na izlazu prikazuje na monitoru ili projektoru)
- Mogu biti zasebne kartice i integrisane (na ploči)
- Glavni deo kartice je grafička procesorska jedinica – GPU (*Graphics Processing Unit*), koja je glavni deo za sve proračune
- Danas često GPU je skraćenica za video karticu (iako nije)
- NVidia i AMD (ranije ATI) proizveli su kartice koje renderuju grafičke tokove podataka (*pipelines*) OpenGL i DirectX na hardverskom nivou.
- Od 2010. grafičke kartice se koriste i za rešavanje ne samo grafičkih zadataka, već i paralelizacije (CUDA; Open CL)

Monitor sa ekranom osetljivim na dodir

- Ulazno-izlazni uređaj
- Ima ekran osetljiv na dodir (eng. touch screen) pa osim reprodukovanja slike, koju kao signal šalje računar monitoru, služi i za upravljanje računarom, i koristi se umesto miša ili tastature.
- Danas standard za mobilne uređaje (pametne telefone, tablete)
- Specijalna vrsta ekrana, gde može da se koristi i specijalna olovka za pisanje, zovu se grafičke table

Server

- Deo računarskog hardvera (mašina), ali i softvera (program)
- Pruža funkcionalnosti drugim uređajima („klijentima“)
- Klijent-server arhitekture vrlo popularne u oblasti razvoja veb aplikacija (jedan server opslužuje više klijenata, ali i klijent može koristiti više servera)
- Najčešći tipovi servera:
 - serveri za veb aplikacije (*web servers*)
 - serveri baza podataka (*database servers*)
 - serveri za podatke (*file servers*)
 - serveri za i-mejl (*mail servers*)
 - serveri za štampanje (*print servers*)
- Server može biti i običan računar, ali i klaster većeg broja moćnih računara (čvorova)

Serverska oprema

- *Rack* – kućište servera (orman)
- *Rack unit* (RU/U)-rek jedinica (veličina stalka)
- Oznake: 1U, 2U, 3U, 4U, 5U, 6U, 7U
najmanji 1U: 19" x 1.75" x 21.5"
najveći 7U: 17" x 12.2" x 19.8"
- *Storage* – skladište podataka (diskovi)
- Serveri: od jednostavnijih za veb (sa Intel Xeon CPU i 8-16 GB RAM) do ozbiljnijih AI i HPC servera (sa Intel Xeon Silver ili Intel Xeon Gold, tipično 32-64 GB RAM, i 2-4x NVIDIA GPU)
- NVIDIA GTX u kućnim gejming računarima;
- Za servere značajno bolja: RTX serija;
- Za servere i data centre ugrađuju se moćnije serije: Tesla (P100, V100) i Ampere serija (A10/A40/A100)

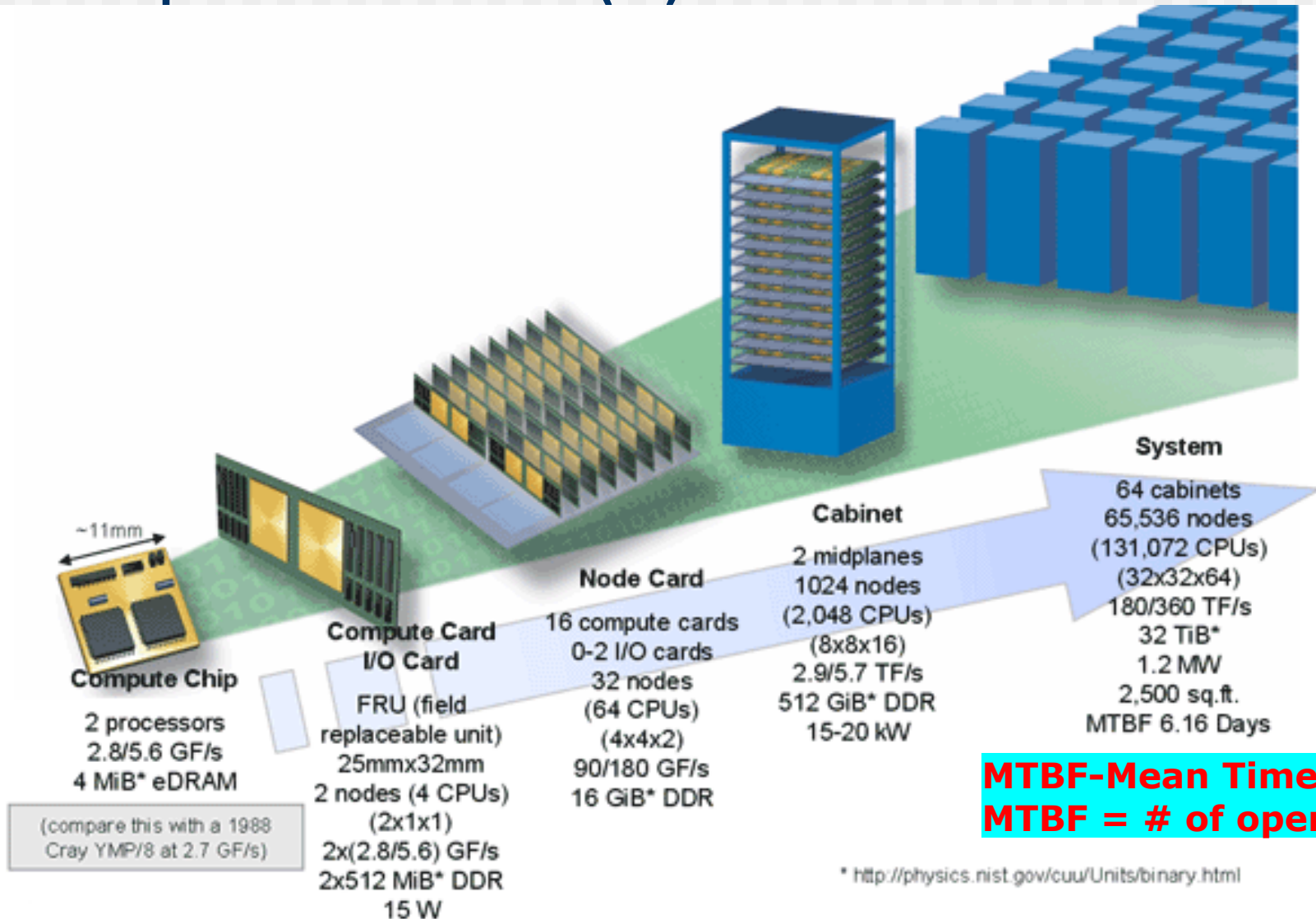
Superračunari (1)

- Računar projektovan da izvršava numerička izvršavanja najvećom mogućom brzinom koju nude poslednje računarske arhitekture i tehnologije.
- Koristi se za razne simulacije različitih fizičkih procesa, kod fizike, meteorologije, aerodinamike, farmaceutskoj industriji, nuklearnih proračuna, u rudarsko-geološkim procesima, itd.
- Cilj izračunati približno numeričko rešenje za skup parcijalnih diferencijalnih jednačina, koje matematički opisuju date fizičke procese i koje se ne mogu rešiti standardnim matematičkim metodama.
- Pojavili su se 60-ih godina prošlog veka, 70-ih su već imali nekoliko procesora, a do kraja 20. veka imali su nekoliko desetina hiljada procesora u sebi.

Superračunari (2)

- IBM u decembru 1999. godine ulaže 100 miliona \$ za petogodišnji projekat izgradnje velikog paralelnog računara, koji će se primenjivati u proučavanju biomolekularnih fenomena
- IBM Blue Gene serija (Blue Gene /L '99, /P 2007, /Q 2011) uvek zauzima vrh u listi TOP500 najboljih i Green500 energetske najefikasnijih.
- Na primer: IBM BlueGene/P imao je 164 hiljade procesorskih jezgara, grupisanih u 40 ormana
- 2021. godine prvo mesto na listi najbržih zauzima japanski FUGAKU superračunar sa 442 petaFLOPS (PFLOPS) ili 442 kvadriliona FLOPS (***floating point operations per second***).

Superračunari (3)

MTBF-Mean Time Between Failure
MTBF = # of operational hours ÷ # of failures

Kvantni računari (1)

- Računari koji koriste kvantna svojstva mikro čestica.
- Od klasičnih računara i superračunara razlikuju se jer informacije ne predstavljaju u bitovima (0 ili 1), već QUBIT (srp. Kjubit, ili kvantni bit, kvantno-mehanički sistem sa 2 stanja).
- Kod klasičnih sistema mora se biti u jednom stanju, a kod kvantne mehanike, kvantni bit može biti u koherentnoj superpoziciji oba stanja (svojstvo fundamentalno za kvantnu mehaniku i kvantno računanje).
- Mogućnosti ovih računara su velike: matematičke probleme mogu rešiti mnogo brže od klasičnih računara, npr. kvantni algoritam (1994, Peter Shor) je najbrži način za faktorizaciju brojeva koja bi bez problema uspjela da dekriptuje svaku RSA šifru koja je danas u upotrebi.

Kvantni računari (2)

- Na ideju ovakvih računara došao je *Paul Benioff* (1980), predloživši kvantno-mehanički model Tjuringove mašine.
- Američki nobelovac i fizičar *Richard Feynmenn* i naučnik *Yuri Manin* dokazali su da kvantni računar može simulirati stvari koje ne može klasičan računar.
- U poslednjih nekoliko godina ovo je grana računarstva u koju ulažu mnogo i javni i privatni sektor.
- Google AI + NASA (Nacionalna agencija za svemir i aeronautiku USA) rade na eksperimentu u kome su 2019. tvrdili da su postigli kvantnu nadmoć, sa proračunima većim od 3 miliona puta brže od onih koji se mogu izvesti na IBM Summit-u (najbržem superračunaru te godine).
- UCTS iz 2020: superračunar 600 miliona godina = kvantni 20 sec.

Kvantni računari (3)

- IBM “Q System One“, jedan od najmoćnijih evropskih kvantnih računara, iz juna 2021.
- Računarom upravlja Fraunhofer vodeća evropska istraživačka org.
- Računar je namenjen pristupu hiljada istraživača iz EU i Nemačke
- Računar spakovan u staklenu kocku veličine 2m, koja štiti Kjubite od buke i fizičkih smetnji
- Nemačka vlada će uložiti do 2 milijarde EUR do 2025. u kvantno računarstvo!

Računarstvo u Srbiji

- Prvi računar – ko je i kada napravio?
 - CER-10 (Cifarski Elektronski Računar)
 - 1960. godina: projektovan u institutu „Vinča“, a konačno razvijen u institutu „Mihajlo Pupin“ u Beogradu, dve godine kasnije. To je PRVI jugoslovenski digitalni računar.
 - Prof. dr Tihomir Aleksić (jedan od osnivača Katedre za RTI,ETF), dizajner računara cele CER serije
 - Zasnovan na elektronskim cevima, tranzistorima, elektronskim relejima, feritnoj memoriji (memoriji sa magnetnim jezgrima), i papirnim bušenim karticama.
 - Radio je u zgradi TANJUG i koristio se za potrebe Savezne vlade Jugoslavije u periodu 1963-1967.
 - 1964. CER-20 (tzv. elektronska knjigovodstvena mašina)
 - 1967. CER-22 (za onlajn operacije u bankama i komunalnim preduzećima)
 - Danas se čuva u Muzeju nauke i tehnike u Beogradu

Računarstvo u Srbiji (2)

- Šta je imao CER-10?
 - 6 metalnih ormara veličine 2 x 2 metra (neophodan prostor od 80m²)
 - Potrošnja od 60kW
 - 1750 elektronskih cevi, 1500 tranzistora, 14 000 germanijumskih dioda
 - Primarna memorija: Philips kapaciteta 4096 tridesetobitnih reči
 - Sekundarna memorija: bušene kartice (bušena papirna traka)
 - Brzina: 1600 sabiranja u sekundi (ili 50 000 prostih operacija u sekundi)
 - Periferijski uređaji: čitač bušene trake, bušač papirne trake, teleprinter štampač
- Druge kompanije isto razvijaju računare slične CER seriji:
 - Serija instituta „Mihajlo Pupin“: TIM-100 (prvi put korišćen 1985. godine u Pošti Jugoslavije) i TIM-800; imaju memoriju od 8 MB i flopi disk za podatke.
 - Iskra Delta: model 800 (1984. god.); U Varaždinu: Orazo i Galeb (školski računari)
 - Institut „Ivo Lola Ribar“: Lola 8 (1982. god. INTEL 8085, 8KiB ROM)
 - EI Niš: Pecom-32 (1985. god. COSMAC CDP1802, 16KiB ROM) i Pecom-64 zamišljen kao obrazovni i kućni računar

Računarstvo u Srbiji (3)

- Računari kućni su 80-ih godina prošlog veka bili preskupi i nisu ni mogli lako da se uvezu (ZX Spectrum, Commodore 64, itd.)
- Narod uvozi računare i komponente „na crno“, pa je ubrzo zavladao raspad domaće industrije računara
- GALAKSIJA kućni računar (kreator: Voja Antonić) je računar koji su čitaoci časopisa „Galaksija“ mogli sami da sastave za igre (1984)
- Mikroprocesor 8-bitni Z80A (Zilog kompanija), RAM memorija 6 KiB, Galaksija BASIC interpreter, a monitor je bio standardni TV sa katodnom cevi i video ulazom (64x48, polugrafički mod, monohr.).
- Računar Galaksija se sklapao za 8 do 24 sata najviše, a oko 1000 čitalaca istoimenog magazina je sklopilo dati računar.
- Prvih nekoliko programa i igrice je sam kreator osmislio.

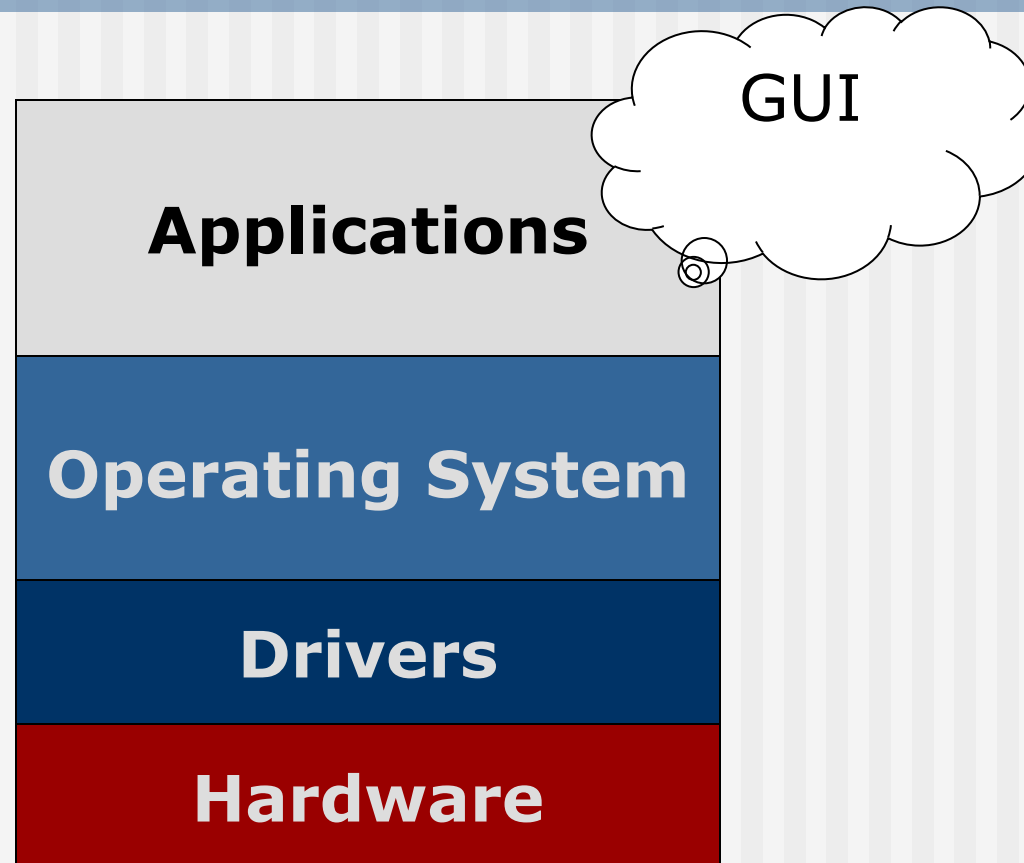
Računarstvo u Srbiji (4)

- 1990-ih vreme sankcija, teško se dolazilo i do hardvera i do softvera
- Do pojave interneta (1996.), jedini izvori informacija su bili časopisi koji su se bavili računarstvom (Računari, Svet kompjutera, Moj mikro, Revija za mikroračunala), kao i pojedine IT emisije za radio i TV stanice (Ventilator 202, Polarotor, ZAIR – Zakon akcije i reakcije, i druge).
- Internet u Srbiji, od 28. februara 1996. kada su nacionalna akademska mreža i Univerzitet u Beogradu spojeni preko provajdera BeotelNet na Internet.
- HW kompanije: Blue Star (Arilje), fabrika koja sklapa memorije i Samsung TFT monitore (u periodu: 2003-2006), zamišljena kao fabrika čipova... 😊
- Nešto kasnije pominje se i čuvena Mubadala UAE (2013, pa 2019) i obećana plata softver inženjera od 10 000 \$ 😊

Računarstvo u Srbiji (5)

- Od demokratskih promena kreće unapređenje infrastrukture, uvoz i slobodna prodaja hardvera i softvera.
- Od 2005. internet link čak 3 Gbps.
- AMRES – Akademska mreža Srbije je računarska mreža obrazovnih i naučno-istraživačkih institucije u Republici Srbiji, sa preko 300 institucija uvezanih i 150 000 krajnjih korisnika.
- Optičkim vezama povezano je 50 gradova internet linkovima primarnog kapaciteta od 10Gb, i sekundarnog kapaciteta od 1 Gb.
- **eduroam (education roaming)** - evropska mreža koja pruža studentima i nastavnicima besplatan servis za pristup internetu u 67 zemalja Evrope i sveta (bez otvaranja dodatnih naloga, uz korišćenje svojih kredencijala – korisničkog imena i lozinke iz svoje institucije).
- Visok nivo zaštite privatnosti zahvaljujući najsavremenijim standardima za enkripciju (WPA2/AES, WPA2/TKIP).

Softverske komponente – naredna lekcija

Korišćena literatura (1)

- John Hennessy, David Patterson, "Computer Architecture: A Quantitative Approach," 5th Edition, Morgan Kaufmann, 2011
- Enciklopedija Britanika, dostupno na: <https://www.britannica.com/science/computer-science>
- Specifikacija Intel procesora, dostupno na: <https://ark.intel.com/content/www/us/en/ark.html>
- Lista Intel-ovih mikroprocesora, dostupno na: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Intel_Pentium_microprocessors
<https://ark.intel.com/content/www/us/en/ark/products/series/29035/intel-atom-processor.html>
- AMD procesori, dostupno na: <https://www.amd.com/en/ryzen>

Korišćena literatura (2)

- Istorijat floppy diskova, dostupno na: https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_floppy_disk
- DDR memorije, dostupno na: https://en.wikipedia.org/wiki/DDR_SDRAM
- USB standard - kratak pregled, dostupno na: <https://www.electronic-notes.com/articles/connectivity/usbuniversal-serial-bus/basics-tutorial.php>
- USB standardi, dostupno na: <https://www.usb.org/>
- ADSL standardi, dostupno na: <https://www.itu.int/rec/T-REC-G.992.3-200904-I>
https://en.wikipedia.org/wiki/Asymmetric_digital_subscriber_line
- Sve fotografije preuzete su sa izvora dostupnih na internetu, a neke fotografije su i delo samog autora prezentacije.

HVALA NA PAŽNJI ☺

Kontakt: drazen.draskovic@etf.bg.ac.rs